

لوړو زده کړو وزارت
ننگرهار پوهنتون
حقوق او سياسي علومو پوهنځی
قضا او څارنوالی څانگه
جزا او جنایي علومو ډیپارټمنټ

د څارنوالی پیژندنه او اوسنی وضعیت ته یې کتنه
(د لسانس دورې پایلیک)

Ketabton.com

ترتیب کوونکی: سميع الله (ساحل)
لارښود استاد: پوهنيار نور الله نوري (مجددي)

کال..... ۱۴۴۴

منلیک

د هرڅه د مخه د **الله تعالی** حمد او ثنا ادا کوم چې د انسان د ټولو چارو مرستندوی او بشپړوونکی دی. د **خدای تعالی** شکر گذار یم چې ما ته یې دا توفیق راکړ تر څو د لیسانس دوری د فراغت سند د تر لاسه کولو په خاطر خپل پایلیک د (د څارنوالی پیژندنه او اوسني وضعیت ته یې کتنه) تر عنوان لاندې ترتیب او بشپړ کړم. تر څو چې قاضیان، څارنوالان، مدافع وکیلان او پولیس چې په دندو کې د څارنوالی ارگان سره مخامخ کیږي او یا د ټولني عام وگړي چې ژوند کې راغلو جزایي ستونزو د حل لپاره څارنوالی ته مراجعه کوي د لا زیاتي اشنایی سبب وگرځي. همدارنگه وکولای شو. بله دا چې د څارنوالی د ارگان په اړه چې کومې پوښتنې د افغانستان اسلامي امارت په واکمني کې د خلکو په ذهنونو کې مطرح کیږي د شرایطو مطابق د واقعیتونو په رڼا کې ځواب ووايو.

د مونوگراف د ترتیب په برخه کې چې له ما سره کومو استادانو مرسته کړې، په تیره بیا د ننگرهار پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو د پوهنځي له بناغلی ښوونکی پوهنیار نورالله نوري (مجددي) صیب څخه چې زما د رهنما ښوونکی هم وه ډېر زیات منندوي یم. کور یې ودان، الله دې عمر دراز ورکړي.

ما خپل مونوگراف د(د څارنوالی پیژندنه او اوسني وضعیت ته یې کتنه) تر عنوان لاندی ترتیب او منظم کړی، هیله ده چې د لوستونکو لپاره ګټور تمام شي .

په درنښت

سمیع الله ساحل

د ننگرهار پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځي زده کړیال

لنډيز

څارنوالی یو تحقیقي ارگان ده چې د مظنون د خلاف تورن پانې، او د تورن خلاف صورت دعوي ترتیبوي او د جزایي دعوي په ټولو مراحلو کې د ټولني د نماینده (مدعي العموم) په ډول د جرم د مرتکب په وړاندې د جنایي عدالت د غوره تامین په موخه دعوي مخ ته وړي.

څارنوالي اهمیت دا ده چې په دولت یو مهم ارگان ده چې هم د دولت له حقوقو د متهم په وړاندې او هم د متهم حقوق د دولت په وړاندې حمایه کوي. څارنوالی له لدې کبله اهمیت لري چې دعوو ته په ښه شکل سره د رسیدګي لپاره یواځیني لار د څارنوالي د ارگان شتون ده. بل دا چې څارنوالی هغه بنسټ ده چې د جزایي دعوي په درې ګونو مرحلو او تجدید نظر کې رول لري نو له اهمیت څخه خالي نده چې وڅیړل شي. څارنوالی په ټولنه کې جنایي عدالت تامینوي، د څارنوالی په شتون سره د مظلومانو حقوق تامینېږي.

د څارنوالی هدف دا ده چې د جزایي دعوي اړوند حقيقي او ریښتیني تحقیق ترسره کړي. د څارنوالی په تشکیل او ترکیب پورې د تړلو چارو ترسره کړي. همدارنګه په محکمه کې د تورن په خلاف د جزایي دعوي اقامه کړي او د مظنون او متهم خلاف د تورن لیک یا اتهامنامې او صورت دعوي ترتیب کړي.

څارنوالی داساسي دندې عبارت دي له؛ د ټولو جرمونو څیړل او د جزایي دعوي اقامه او په محکمه کې د تورن په خلاف د هغو تعقیبول او همدارنګه د جرم د تحقیق او د محکمو د قطعي حکمونو د تنفیذ د بهیر او د ازادې د سلب ځایونو څارنه کول.

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د څارنوالی د واک او تشکیل قانون (۶) ماده وايي چې د څارنوالی اداره له درېیو برخو جوړه څخه جوړه شوي ده. د سترې محکمې څارنوالی، د استیناف محکمې څارنوالی ګانې او د ابتدائیه محکمې څارنوالی ګانې. د څارنوالي ارگان یو مشروع ارگان ده چې په اسلامي شریعت او د افغانستان په ټولو قوانینو کې مشروعیت ثابت ده او ځانګړي بابونه او قوانین په دې اړه وضع شوي دي.

د څارنوالي دنده د ټولو جرمونو څیړل او د جزایي دعوي اقامه او په محکمه کې د تورن په خلاف د هغو تعقیبول دی همدارنګه د جرم د تحقیق او د محکمو د قطعي حکمونو د تنفیذ د بهیر او د ازادې د سلب ځایونو څارنه کول دي. د څارنوالي موخي د د قانون د ټینګښت او د عدالت د تامینولو په منظور، د فردي او عامه حقوقو او ازادیو ساتنه کول او د څارنوالی د ادارې د څارنوالانو او ملکي خدمتونو د کارکوونکو د ذاتي چارو تنظیمول دي چې داسې نورې ډیرې ګڼې موخي هم لري.

همدارنګه اړوند بله مهمه موضوع څارنوال ده چې څارنوال هغه شخص ته ویل کیږي چې د حکومت لخوا د قانون مساویانه پلي کولو د موخي لپاره ګومارل شوي وي یا هغه حقيقي شخص ده چې د شکمن او تورن خلاف د تورن لیک د ترتیب شروع بیا په درې ګونو محکمو کې د تورن خلاف صورت دعوي مخي ته وړي. عموماً څارنوالان په دوه ډوله دي، لمړي مستنطق چې د تحقیق څارنوال هم ورته ویل کیږي. او دوهم د تعقیب څارنوال څخه عبارت ده. خو ولې په کل کې دواړه د لوی څارنوالی کدر غړي پیژندل کیږي، او د مساوي حقوقو او امتیازاتو څخه برخمن دي.

د موضوعاتو لړ لیک

- ه..... سریزه
- و..... د څیړني اهمیت
- و..... د څیړني ستونزه
- و..... د څیړني موخي
- ز..... د څیړني پوښتنې
- ز..... د څیړني د اختیار لاملونه
- ح..... د څیړني کر نلاره

لمړی فصل

د څارنوالي پیژندنه

- 1..... لمړی مبحث: د څارنوالي پیژندنه
- 1..... لمړی مطلب: لغوي تعریف
- 1..... دوهم مطلب: اصطلاحي تعریف
- 2..... دوهم مبحث: د څارنوالي د بنسټ مشروعیت
- 2..... لمړی مطلب: د اسلامي شریعت له نظره د څارنوالي مشروعیت
- 3..... دوهم مطلب: د قانون له نظره د څارنوالي مشروعیت
- 3..... درېیم مبحث: د څارنوالي موخي
- 4..... څلورم مبحث: د څارنوالي دندې
- 4..... پنځم مبحث: د افغانستان د څارنوالي تشکیل
- 4..... لمړی مطلب: د سترې محکمې څارنوالي
- 5..... دوهم مطلب: د استیناف څارنوالي
- 6..... درېیم مطلب: ابتداییه څارنوالي
- 7..... څلورم مطلب: د څارنوالي د عالی شورا دندې
- 7..... پنځم مطلب: د لوی څارنوال دندې
- 8..... شپږم مطلب: د څارنوالي د اداري د مرستیالانو دندې او واکونه

- 8..... شپږم مبحث: د څارنوال پيژندنه.
- 9..... لمړی مطلب: د تحقيق څارنوال پيژندنه.
- 10..... دوهم مطلب: د قضايي تعقيب څارنوال پيژندنه.
- 10..... درېيم مطلب: د څارنوالانو دندې.
- 10..... څلورم مطلب: د څارنوالانو د استخدام شرايط.
- 11..... پنځم مطلب: د څارنوال صلاحيتونه.
- 11..... شپږم مطلب: د څارنوال اړوند پرنسپونه.
- 12..... اوو مطلب: د څارنوال مکلفيتونه.
- 15..... اووم مبحث: د څارنوالي تاريخي بهير د افغانستان په قوانينو کې.

دوهم څپرکی

د څارنوالي څرنگوالی په مختلفو محاکماتي سیستمونو کې

- 21..... لومړی مبحث: په اتهامي محاکماتي سیستم کې د څارنوالي څرنگوالی.
- 21..... لومړی مطلب: د اتهامي محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي.
- 22..... دویم مبحث: په تفتیشي محاکماتي سیستم کې د څارنوالي څرنگوالی.
- 22..... لومړی مطلب: د تفتیشي محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي.
- 23..... درېیم مبحث: په مختلط محاکماتي سیستم کې د څارنوالي څرنگوالی.
- 23..... لومړی مطلب: د مختلط محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي.
- 24..... څلورم مبحث: په اسلامي محاکماتي سیستم کې د څارنوالي څرنگوالی.
- 27..... لومړی مطلب: د اسلامي محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي.

درېیم څپرکی

د څارنوالي اوسني وضعیت ته کتنه

- 29..... د څارنوالي اوسني وضعیت ته کتنه.
- 32..... پایله.
- 33..... وړاندیزونه.
- 34..... ماخذونه.

سـرـيـزه

الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور انفسنا. من يهده الله، فلا مضل له، و من يضل فلا هادي له، اشهد ان لا اله الا الله، واشهد ان محمد عبده ورسوله. و قال الله تعالى'

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ»¹

ژباړه: اي مومنانو كه كوم فاسق تاسو ته له كوم خبر سره راشي، نو تاسې د (خبره په اړه) پلټنه وكړئ، هسې نه چې كومي دلي ته په ناپوهي سره ضرر ورسوي او بيا په خپلو كړو پښيमानه شئ.

دا چې انسان ټولنيز مخلوق ده او او ټولنيز ژوند ته اړتيا لري چې پرته له ټولني يې ژوند نيمگري او حتى ناممكن ده، نو د ژوند د چارو، حقوقو او مصالحو ساتني لپاره يې په ټولنه كې داسې قواو ته اړتيا پيداكيري چې مقاومي او له ځان سره اجرايوي ضمانت ولري، تر څو د دوي گټې خوندي كړاي شي. نو د دې تشي د ډكولو لپاره لمړي اجرايوي ځواك او بيا قضا او د قانون جوړونې مهمې قواوې دي تر څو د دوي حقوق خوندي كړاي شي. نو دا دي په دې بحث كې د اجراييه قوې او په ځينو هيوادنو كې د قضايه قوې يو ډول چې څارنوالي بلل شوي ده څيرل شوي ده. دا داسې ارگان ده چې د افرادو، ټولنو، قومونو او دولتونو حقوق او اړتياوي وړ پورې تړلي دي. خلك د څارنوالي په برخه كې سره با تعادله دي، يا په بله معني دلته دوه اړخونه دي چې څارنوال او عدالت غوښتونكي متهم او هر يو له دوي څخه د څارنوالي پيژندنې ته اړتيا لري، چې څارنوال تحقيق، دعوي د اقامې طريقي او كيفيت پيژندنې ته اړتيا لري او متهم د تحقيق وركول او يا ځواب وركول اصولو او هغه څه چې په ده باندې لازم دي چې اجرا يې كړي او تري امتناع وكړي پيژندلو ته اړ دي، نو ددې لپاره چې د څارنوالي په شرعي قانوني حيثيت او همدارنگه د څارنوالي اوسني وضعيت، فعاليت، دندو او اجراتو باندې پوه شو له علمي او عملي نظره يې اهميت بيانوو.

زمونږ ددې ليكنې څخه هدف د څارنوالي او څارنوال اړوند معلومات او په نړۍ كې جزايي قضيو ته مختلفو محاكماتي سيتمونو كې د څارنوالي د فعاليت او موقف واضح كول او د څارنوالي د ځايگاه تثبيت كول دي. همدارنگه ددې ليكنې په ترڅ كې په افغانستان كې د څارنوالي تاريخي رول باندې رڼا اچولو سربيره د افغانستان اسلامي امارت دويمه دوره كې د څارنوالي په فعاليت رڼا اچول او د څارنوالي وضعيت روښانه كول دي. او هغو پوښتنو ته ځواب وركول كومي چې د ټولني عامو وگړو، قاضيانو، څارنوالانو او پوليسو په ذهنونو كې د څارنوالي د ارگان اړوند گړخي را گړخي. اړوند پايليك مو په دريو فصلونو

1. قرآن كريم، [الحجرات، ايه 6]

باندې ویشلي ده چې په لمړي فصل کې څارنوالی پیژنده، په دویم فصل کې د څارنوالی رول په مختلفو محاکماتي سیستمونو کې او په درېیم فصل کې د څارنوالی اوسني وضعیت ته کتنې باندې بحث شوی.

الف - د څیرني اهمیت

ددې څیرني اهمیت په لاندې نقاطو کې بیانولی شو:

۱- دا چې انسان یو ټولنیز مخلوق ده او پرته له ټولني ژوند ژوند ممکن نده نو دا اړینه موضوع ده چې د انسانانو ترمنځ شخړي او منازعات یو داسې قانون یا چوکاټ په اساس وڅیرل شي چې د دوي د غوښتنو مطابق وي چې دغه دنده څارنوالي ترسره کوي.

۲- بل دا چې څارنوالی هغه بنسټ ده چې د جزایي دعوي په درې گونو مرحلو او تجدید نظر کې رول لري نو له اهمیت څخه خالي نده چې وڅیرل شي.

۳- څارنوالی په ټولنه کې جنایي عدالت تامینوي، د څارنوالی په شتون سره د مظلومانو حقوق تامینېږي.

۴- لدې کبله د څارنوالی موضوع اهمیت لري چې د شخص د مجرمیت او عدم مجرمیت سرنوشت ټاکل کيږي.

۵- څارنوالی د تورن پر وړاندې د دولت له حقوقو تامین او دفاع کوي همدارنگه د دولت پر وړاندې د تورن حقوق تامینوي.

ب- د څیرني ستونزه

دا چې د افغانستان سیاسي نظام له جمهوریت څخه امارت ته واوښت، نو ټولو حقوقي ادارو کې گڼ شمیر تغیرات راغلل چې د څارنوالی ارگان هم ترې مستثنا نه وه. نو ومو غوښتل چې د څارنوالی تشکیل او د فعالیت ډول یې د اسلامي امارت په دوره کې وڅیړو او هغو پوښتنو ته ځواب ووايو کوم چې اوسمهال د څارنوال اړوند شتون لری.

ج - د څیرني موخي

ددې څیرني موخي عبارت دي له:

۱- د څارنوالی د واقعي معنا او مفهوم تثبیت او تشخیص کول.

- ۲- قاضيانو، څارنوالانو، مدافع وکیلانو او پولیسو د څارنوالی سره لا ډیر اشنایي کول.
- ۳- د څارنوالی د ارگان د عملی کړنو او قانونی موادو برسی کول او بنودل چې تر کومی کچې پورې قانون تطبیق کیږي.
- ۴- دا ثابتول چې ایا څارنوالی په عمل کې د قانونی بنودل شوي استقلال سره سم استقلال لري او کنه؟
- ۵- د لیسانس دورې د فراغت سند د تر لاسه کولو لپاره تر څو یې له امتیازاتو څخه برخمن شي.
- ۶- د ټولو هغو پوښتنو ځواب کول چې اوسمهال د څارنوالی د ارگان اړوند شتون لري.

د- د څیرني اړوند پوښتنې

په دې څیرني پورې اړوند لاندې پوښتنې ځواب کیږي لکه:

- ۱- د یو نظام او حکومت په اډانه کې د څارنوالی د شتون څه اهمیت لري؟
- ۲- آیا اوس مهال څارنوالی اداره د افغانستان اسلامی امارت په اساسی تشکیلاتو کې ځای لري؟
- ۳- د اسلام له نظره څارنوالی او فعالیت یې د یو نظام په عدلی سکتور کې شرعی جواز لري؟
- ۴- دمگری د تحقیق، قضائی تعقیب او د حکم تنفیذ څخه نظارت چې د څارنوالی له بنسټیزو دنده او واکونو څخه وه د چا او کومی ادارې لخوا تر سره کیږي؟
- ۵- د لوی څارنوالی تشکیل په څه ډول دی. کومی مرستیالی او ریاستونه تشکیل کې لري؟

ه- څیرني د اختیار لاملونه:

- ۱- ددې موضوع روښانه کول چې د څارنوالی ارگان د کومو موخو د تعقیب او تر لاسه کولو لپاره جوړ شوي ده؟ او آیا دغه موخې په عمل کې تر لاسه کیږي او کنه؟
- ۲- ددې موضوع روښانه کول چې آیا اوس مهال(د افغانستان اسلامی امارت دویمه دوره) کې د څارنوالی ارگان شتون لري او کنه؟ او آیا عملاً فعالیت ترسره کوي؟
- ۳- او همدارنگه دا په گوته کول چې آیا څارنوالی خپل استقلالیت ساتلی ده او کنه؟ که ساتلی ده نو تر کومی کچې پورې استقلالیت ساتلی ده.

و- د څیړنې کړنلاره

ددې لپاره چې زموږ د پایلیک عنوان د (څارنوالۍ پیژندنه او اوسنې وضعیت ته یې کتنه) ده، نو اړونده عنوان په دوه برخو ویشل شوي ده، چې لمړې برخه یې د څارنوالۍ پیژندنه ده. نو پدې برخه کې د څیړنې غوښتنه دا وه چې باید کتابتوني او تحلیلي میتود څخه استفاده وشي. ځکه چې د څارنوالۍ په اړه ډیر مواد په کتابونو، قوانینو او نورو لیکلو اثارو کې شتون لري. همدارنگه د څارنوالۍ پیژندنې په برخه کې مو د قران کریم له مبارکو ایتونو او نبوي احادیثو څخه د څیړنې د غښتلتیا لپاره استفاده کړي ده. د پایلیک د عنوان دوهمه برخه د څارنوالۍ اوسنې وضعیت ته کتنه ده، نو دې برخې میداني څیړنې ته اړتیا درلوده نو مونږ هم پدې برخه کې میداني څیړنه ترسره کړي ده، چې څارنولانو، قاضیانو او اړونده برخه کې د مسؤلو اشخاصو سره د مرکي له لارې او د ټولپوښتنو له لارې مو اړوند معلومات تر لاسه کړي دي.

۱- ددې لپاره چې د نوموړي موضوع بڼه روښانه شي او د لوستونکو د لارښوونو د لاسه وگرځي په اړینو فصلونو، مبحثونو، جزونو او فقرو باندې ویشل شوي ده.

۲- لیکنه د هغه د اصلي ماخذونو او منابعو سره ذکر شوي ده.

۳- د ماخذونولیسټ د کتاب سبز یا شین کتاب په میتود ترتیب شوي ده.

۴- په څیړنه کې د کتابتوني او تحلیلي میتود څخه استفاده شوي ده. ځکه د څارنوالۍ په اړه ډیر مواد په کتابونو، مجلو، قوانینو او نورو لیکلو اثارو کې شتون لري.

۵- همدارنگه د مسؤلو اشخاصو سره د مرکو له لارې مو د څارنوالۍ اوسنې وضعیت په اړه معلومات تر لاسه کړي دي.

۶- په موضوع کې مو هغه اصطلاحات چې پېژندلو ته یې اړتیا درلوده، لنډه پېژندنه یې د هماغه صفحي په لمن لیک کې د ماخذ په ذکر کولو سره واضح شوي ده.

۷- د لیکني پر مهال که له کومې سني څخه یادونه شوي هغه مو ددغه () قوسونو په منځ کې لیکلي ده.

۸- د قوانینو مادي مو د دغه «» قوسونو په منځ کې لیکلي دي.

لمري څپرکی

د څارنوالی پیژندنه

دا فصل مو په اوو مبحثونو باندې ویشلي ده چې لمري مبحث کې د څارنوالی پیژندنه، په دویم مبحث کې د څارنوالی مشروعیت، درېیم مبحث کې د څارنوالی موخې، څلورم مبحث کې د څارنوالی دندې، پنځم مبحث کې د افغانستان د څارنوالی تشکیل، شپږم څارنوال پیژندنه، اووم مبحث کې د څارنوالی تاریخي بهیر د افغانستان په قوانینو کې در پیژنو.

لمري مبحث: د څارنوالی پیژندنه

لمري مطلب- لغوي تعريف: څارنوالی د فارسي کلیمې له دادستان سره مشابه یوه پښتو کله ده،² چې د څارنوالی څخه اخیستل شوي ده چې په دري ژبه کې د نظارت، لیدني، تدقیق او پلټني ته ویل کیږي.³ د عربي ژبې په قانوني اصطلاح کې څارنوالی ته (النيابته العامه) او په عامه معنی ورته مکتب المدعي العام ویل کیږي.

د انګلیسي ژبې معادل مفهوم یې (The Department of the Public Prosecution) دی او په ایراني فارسي ژبه کې څارنوالی ته دادستان ویل کیږي.

دوهم مطلب - اصطلاحي تعريف: اصطلاحاً څارنوالی ته د تحقیق دیوان ویل کیږي، چې عبارت له هغه ارګان څخه ده چې د چارواکو، واکمنانو، دولتي کسانو او همدارنګه د عامه خلکو پر فعالیتونو باندې څارنه کوي تر څو د قانون له حکمونو او شریعت څخه سرغړونه ونه وکړي.

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ کال د اساسي قانون د (۱۳۴) مادې دویمې فقرې څارنوالی داسې تعریف کړي ده:⁴

(څارنوالی د اجرائیه قوې یوه برخه ده چې په خپلو اجرائتو کې استقلالیت لري، تشکیل، صلاحیت او د اجرائتو څرنگوالی د قانون له لوري تنظیم کیږي.)

څارنوالی یو تحقیقي ارګان ده چې د مظنون د خلاف تورن پانې، او د تورن خلاف صورت دعوي ترتیبوي او د جزایي دعوي په ټولو مراحلو کې د ټولني د نمایندې (مدعي العموم) په ډول د جرم د مرتکب په وړاندې د جنایي عدالت د غوره تامین په موخه دعوي مخ ته وړي.

² عمید حسن (۱۳۸۵). فرهنگ عمید فارسي، موسسه انتشارات کبیر، تهران میدان استقلال، جلد اول، ص ۵۰۹.

³ دادستان قایمونکی یا دا چې د یو حق له بل جانب څخه واخلې په اصطلاح کې دادگستري عبارت دي د دولت له نمایندګي څخه په قضا کې د مجرمینو په وړاندې چې دعوي لیک وړاندې کوي.

⁴ د افغانستان اساسي قانون (۱۳۸۲). ۸۱۸ رسمي جریده، ۱۳۴ ماده.

دوهم مبحث: د څارنوالۍ بنسټ مشروعیت

لمري مطلب: د اسلامي شریعت له نظره د څارنوالۍ مشروعیت

د څارنوالۍ مشروعیت د قرآن کریم مبارکو ایتونو او نبوي احادیثو څخه ثابت ده چې په لاندې ډول پرې رڼا اچوو:

الله تعالی د قرآن کریم سورت الحجرات شپږم نمبر ایت مبارک کې فرمایلي دي:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ»⁵

ژباړه: ای مومنانوکه کوم فاسق تاسو ته له کوم خبر سره راشي، نو تاسي د (خبره په اړه) پلټنه وکړئ، هسي نه چې کومي ډلي ته په ناپوهۍ سره ضرر ورسوي او بيا په خپلو کړو پېښمانه شئ.

همدارنگه سردار کونين حضرت رسول اکرم (ص) فرمايي: (اثبت من الله و العجلت من الشيطان).

ژباړه: تثبیت او د یوې خبرې څیړنه د الله تعالی حکم ده او عجله کول د شیطان امر ده.

همدارنگه فقهې قاعده وجود لري چې وایي:

(فواجب التمهيص و المحص التميز الظن الباطل من الظن الصادق).

ژباړه: د باطل یعنی دروغجن او صادق گمان یا ظن تر منځ توپیر کول واجب دي.

که چیرې اسلامي تعلیمات او تاریخ مطالعه کړو نو نو د څارنوالۍ بنسټ پورې اړوند فعالیتونه په اندول ډیرې قضایاوې تر سترگو کیري، چې د اسلامي تاریخ بنسټ ایښودونکو او د وخت نومیالیو چارواکو د څارنوالۍ نوم په تفکیک سره اړوندې چارې په لا مثاله بڼه ترسره کړي دي چې ځینې بیلگې په لاندې ډول سره ذکر کوو.

هغه څوک چې په لمري ځل لپاره یې په اسلامي دولت کې د ولایت المظالم اوسني څارنوالۍ ته ورته ارگان فعالیتونه ترسره کړي دي، هغه حضرت محمد مصطفي (ص) وه. کله چې د حذيفي قبيلې خلک د مسلمانانو د سپه سالار خالد بن وليد (رض) ته تسليم شول، نو ځینې خلک د خالد بن وليد د کورنۍ لخوا ووژل شول نو رسول الله (ص) د حذيفي قبيلې د خلکو د حقوقو د دفاع په خاطر باندي او د مختل شوي نظم د بيا اعادي لپاره د وژل شويو کسانو په سر د حذيفي قبيلې ته دیت ورکړ.

کله چې د حضرت عمر فاروق(رض) د خلافت دوره شروع شو، نو د نن ورځې حقيقي او واقعي مسولیت شناس او سالم وجدان لرونکي څارنوال اړوند فعالیتونو بیلگې شتون لري. کله چې د قبطي زوي او د مصر د والي د زوي عمرو بن العاص ترمنځ مسابقه ترسره کیري چې په پای کې د مصر د والي زوي عمرو بن العاص شکست خوري، نو په نتیجه کې د عمرو بن العاص د قبطي د زوي په وهلو او ټکولو باندي پیل کوي او هغه ته پیغور ورکوي، نو هر کله چې د حج د فريضي د مراسم ادا کولو ورځې راځي نو د قبطي زوی یاده قضیه حضرت عمر فاروق (رض) ته کوي او له هغه څخه شکایت کوي چې حضرت عمر فاروق(رض) عمرو بن العاص را غواړي او په عام محضر کې قصاص کوي.

همدارنگه د امویانو په دوره کې د عبدالملک بن مروان زوي د مظلومانو د شکایتونو اوریدلو لپاره ځانگړي ورځ منتخب کړي وه، او د شکایتونو د رسیدني او څیړني لپاره به عملي اقدام کاوه. چې بڼه بیلگه یې عمر بن عبدالعزيز(رح) وه. حضرت عمر بن عبدالعزيز(رح) د عدالت د ټینګښت لپاره د بني

⁵قرآن کریم، [الحجرات، ایه ۶]

امیه په نوم قبیلې په وړاندې داسې مبارزه وکړه چې د مالونو په برخه (بیت المال) کې د یادې قبیلې له خوا غیر مشروع گټې اخیستنې په مقابل کې کلک ودریده او د هغوي له لوري اخیستل شوي مالونه بیرته اخذ او خزانې ته مسترد کړل او تر څنګ دوي خزانې ته د مالیاتو په ورکړې باندې مکلف وگرځول. چې د وخت غوره عدالت ټینګښت په سبب عمر بن عبدالعزیز (رح) ته د عمر ثاني لقب ورکړل شو. او د پنځم خلیفه په نوم هم یادېږي.

نوبت: د اسلام له نظره د څارنوالۍ مشروعیت په اړه مکمل بحث د اسلام په محاکماتي نظام کې ترسره شوي ده. چې په دویم څپرکي کې شتون لري.

دوهم مطلب: د قانون له نظره د څارنوالۍ مشروعیت

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ کال د اساسي قانون د (۱۳۴) مادې دویمې فقرې څارنوالۍ داسې تعریف کړي ده:

څارنوالۍ د اجرائیه قوې یوه برخه ده چې په خپلو اجرائتو کې استقلالیت لري، تشکیل، صلاحیت او د اجرائتو څرنګوالی د قانون له لوري تنظیم کيږي.⁶

څارنوالۍ د اجرائیه قوې یوه برخه ده، چې په خپلو اجرائتو کې خپلواکه او د قانون د حکمونو تابع ده، چې اساسي دندې یې عبارت دي له: لمړی د ټولو جرمونو تحقیق، د جزایي دعوي اقامه او په محکمه کې د تورن پر خلاف د هغه د دوسې تعقیبول، دویم د جرم د تحقیق او د محکمو قطعي حکمونو د تنفیذ د بهیر او د ازادۍ د سلب د ځایونو څارنه.⁷

درېیم مبحث: د څارنوالۍ موخي

د څارنوالۍ موخي عبارت دي له:

- ۱- د جزایي دعوي اړوند حقيقي او ریښتیني تحقیق ترسره کول.
 - ۲- د څارنوالۍ په تشکیل او ترکیب پورې د تړلو چارو ترسره کول.
 - ۳- په محکمه کې د تورن په خلاف د جزایي دعوي اقامه کول.
 - ۴- د جزایي دعوي په برسي کې د خنډ او ځنډ مخنیوی کول.
 - ۵- د مظنون او متهم خلاف د تورن لیک یا اتهامنامې او صورت دعوي ترتیب کول.
 - ۶- د جزا تطبیق، محاسبو او توقیف ځایونو څخه څارنه او نظارت تر سره کول.⁸
- همدارنگه د افغانستان تیر اسلامي جمهوري دولت د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون ۲ ماده د څارنوالۍ د موخو په اړه داسې صراحت لري⁹

۱- د څارنوالۍ په تشکیل پورې د اړوندو چارو تنظیمول.

⁶. (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، د افغانستان اساسي قانون، ۱۳۴ ماده.

⁷. د افغانستان د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون (۱۳۹۲). ۸۴۳ رسمي جریده، ۳ ماده.

⁸. اخلاق حقوقي در عمل (اخلاق و سلوک مسلکي). تمویل کننده: اداره حاکمیت قانون و مبارزه با مواد مخدر بین المللي، وزرات خارجه امریکا (INL) او تطبیق کننده: بنیاد آسیا، ص ۱۴۵.

⁹. (۷) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون، ۲ ماده.

۲-د څارنوالۍ په واکونو او دندو پورې د اړوندو چارو تنظیمول.

۳-د قانون د ټینګښت او د عدالت د تامینولو په منظور، د فردي او عامه حقوقو او ازاديو ساتنه کول.

۴-د څارنوالۍ د اداري د څارنوالانو او ملکي خدمتونو د کارکوونکو د ذاتي چارو تنظیمول.

۵-د څارنوالانو په جزايي او تاديبي مسولیت پورې د اړوندو چارو تنظیمول.

څلورم مبحث: د څارنوالۍ دندې

پدې هکله د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون (۳) ماده د څارنوالۍ د اساسي دندو په اړه په لاندې ډول صراحت لري، چې اساسي دندې عبارت دي له:¹⁰

۱-د ټولو جرمونو څیړل او د جزايي دعوي اقامه او په محکمه کې د تورن په خلاف د هغو تعقیبول.

۲-د جرم د تحقیق او د محکمو د قطعي حکمونو د تنفیذ د بهیر او د ازادې د سلب ځایونو څارنه کول.

پنځم مبحث: د افغانستان د څارنوالۍ تشکیل

د مرکزي څارنوالي اداري (لوی څارنوالي) تشکیلات عبارت دي له: لوی څارنوال، څلور مرستیالي اداري (جرائمو تحقیق، قضايي تعقیب، اداري او عسکري) امورو کې، په مختلفو امورو کې پنځلس ریاستونه، د مشاورینو بورډ او عالی شورا څخه عبارت دي. څارنوالي ادره د کارونو د ښه تنظیم او غوره اجرائتو لپاره عالی شورا د لوی څارنوال تر ریاست لاندې، مرستیالان او د ۱۵ گونو ریاستونو رئیسان لري.¹¹

پدې اړه د افغانستان تیر اسلامي جهوري دولت د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون (۶) ماده په لاندې ډول صراحت لري:¹²

د څارنوالۍ اداره له لاندې برخو جوړه ده:

۱-د ستري محکمي څارنوالۍ.

۲-د استیناف محکمي څارنوالۍ گانې.

۳-د ابتدائیه محکمي څارنوالۍ گانې.

لمړی مطلب: د ستري محکمي څارنوالۍ

دغه څارنوالۍ د اداري په مرکز کې فعالیت کوي چې د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون د (۶) مادې پر بنسټ منځ ته راغلي ده. د ستري محکمي څارنوالۍ د لاندې برخو لرونکي ده:¹³

۱- د عمومي جزاء څارنوالۍ.

¹⁰ پورتنی ماخذ، د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون، ۳ ماده.

¹¹ IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان (۱۳۹۷). مباحث عمومی وکالت دفاع برای کلینیک های حقوقی بنیاد، دبیار تمنن تعلیمات بین المللی حقوقی، کابل، ص ۱۴۵.

¹² (۷) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون، ۶ ماده.

¹³ (۷) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون، ۲ ماده.

۲- د عامه امنیت په خلاف د جرمونو څارنوالی

۳- د کورني او بهرني امنیت په خلاف جرمونو او د ملي امنیت د منسوبينو د وظيفوي جرمونو پر خلاف څارنوالی.

۴- د وسله والو ځواکونو، پوليسو، د ملي امنیت موظفينو او د عسکری تشکيلاتو لرونکو نورو ادارو وظيفوي جرمونو پر خلاف څارنوالی.

۵- د اداری فساد د جرمونو څارنوالی.

۶- دمخدره موادو او مسکراتو د جرمونو څارنوالی

۷- اطفالو د جرمونو څارنوالی.

لمري جز: د سترې محکمې د څارنوالي دندې

د څارنوالی د اداری د تشکیل او صلاحیت د قانون د (۱۸) مادې په استناد سره د سترې محکمې د څارنوالي دندې عبارت دي له:

۱- د استیناف محکمو په پریکړو باندې اعتراض او یا فرجام غوښتنه او یا له هغه څخه انصراف

۲- د فرجام غوښتنې په مرحله کې د قضیې تعقیب او په ستره محکمه کې تجدید نظر کول

۳- د سترې محکمې د اړوند دیوانونو د قضایې مستشارانو شفاهي او تحریري پوښتنو ته معلومات او توضیحات ورکول دي.

۴- د ټولو هغو دندو ترسره کول چې د لوی څارنوال لخوا محولیري.

دوهم مطلب: د استیناف څارنوالی

د هر ولایت په سطحه یوه د استیناف څارنوالی شتون لری. ^{۱۴} چې خپلې دندې د قانون د حکمونو مطابق ترسره کوي. استیناف څارنوالی لاندې برخې لري:

۱- د جرمونو د تحقیق څارنوالی.

۲- د قضایې تعقیب څارنوالی

۳- د اجرائتو په تحقیق د نظارت څارنوالی، د حکمونو تنفیذ، د ازادۍ د سلب ځایونه. ^{۱۵}

لمري جز: د استیناف څارنوالي دندې

د څارنوالی د اداری د تشکیل او صلاحیت د قانون د (۲۱) مادې په استناد سره د سترې محکمې د څارنوالي دندې عبارت دي له: ^{۱۶}

^{۱۴} پورتنی ماخذ، د څارنوالی د واک او تشکیل قانون، ۱۹ ماده.

^{۱۵} (۱۱) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان بنیاد آسیا، ص ۱۴۹.

^{۱۶} پورتنی ماخذ، IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان بنیاد آسیا، ص ۱۴۸.

- ۱- په اجراءاتو باندې نظارت او د هر ولایت د اړوندې حوزې د تحقیق یا څارنې د مراجع په اجراءاتو کې قانونیت.
- ۲- د ابتدائیه څارنوالیو د قرار او تصمیمونو تائید یا رد، د ابتدائیه محکمې په صادر شوي حکم استیناف غوښتنه، انصراف یا ډډه کول.
- ۳- استیناف محکمو په صادر شویو فیصلو باندې اعتراض، د قضیې څارنه کول او تعقیب په استینافي مرحله کې.
- ۴- د خلاص شوی متهم د توقیف غوښتنه یا د تورن کس توقیف تمدید د محکمې په جریان کې احتیاطي تدابیرو مطالبه او غوښتنه.
- ۵- د مجازاتو د تنفیذ او د مالي تعویض یا بدل د تضمین په منظور.

درېیم مطلب: د ابتدایه څارنوالی

د ولایت په مرکز، ولسوالیو او ښاري ناحیو کې موازي له ابتدایه محکمو یا د محکمو د جزایي ابتدایي دیوانونو سره موازي د استیناف د اړوندې څارنوالی تر لاس لاندې جوړیږي، چې د لاندې برخو لرونکي ده: ¹⁷

- ۱- د جرمونو د څیړنې (تحقیق) څارنوالی.
- ۲- د قضایي څارنې (تعقیب) څارنوالی.
- ۳- د حکمونو د تنفیذ د مرجعو په اجراءاتو د نظارت څارنوالی.
- ۴- د ادارې کارکونکو څارنوالی.

لمړي جز: د ابتدایه څارنوالی دندې

د څارنوالی د ادارې د تشکیل او صلاحیت د قانون د (۲۷) مادې په استناد سره د ابتدایه څارنوالی دندې عبارت دي له: ¹⁸

ابتدایه څارنوالی د ولایت د استیناف د څارنوالی د ریاست لاندې، د محکمو د ټولو جزایي قضیو د جرمونو څیړنه یا تحقیق او قضایي څارنه په غاړه لري. مگر دا چې قضیه د قانون د حکم سره سم د دوي په واک او صلاحیت کې نه وي.

¹⁷ پورتنی ماخذ، IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان بنیاد آسیا، ص ۱۴۶.

¹⁸ (۷) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، د څارنوالی د واک او تشکیل قانون، ۲۷ ماده.

څلورم مطلب - د څارنوالی د عالی شورا دندی: د څارنوالی د واک او تشکیل قانون (۹) ماده د د عالی شورا دندی او واکونه روښانه کوي چې مهم عبارت دي له: 19 د لویې څارنوالی د پالیسي او کاري پلان تصویبول، د څارنوالانو د کادري او مسلکي امتیاز د درجې تثبیت او لوړول او د هغه تصویبول، د څارنوالی د تشکیل او کلنی بودیجې د طرحې تائید، د څارنوالی اداري پورې د نورو اړوندو چارو څیرل چې لوی څارنوال یې عالی شورا ته محولوي.

پنځم مطلب - د لوی څارنوال دندی:

د څارنوالی اداري په راس کې لوی څارنوال شتون لري چې لاندې دندی پرمخ وړي: 20

۱- په مرکز او ولایتونو کې تر لاس لاندې ادارو رهبري او د قانون د حکمونو مطابق د هغو اجرائاتو څارنه.

۲- د څارنوالی د اداري د عالی شورا ریاست.

۳- د قانون له حکمونو سره سم تر اغیز لاندې څارنوالانو او ادارو ته د اوامرو لارښونو صادرول.

۴- د قانون له حکمونو سره سم د متهمینو پر ضد د تعلیق، ممنوع الخروج، مالي او نورو احتیاطي تدابیرو نیول او د هغو رفع کول.

۵- د قانون د حکمونو مطابق د نوو دلایلو د څرگندیدو په سبب په جزایي موضوعاتو کې د محکمو پر قطعي پریکړو باندې د نوي کتنې غوښتنه.

۶- په جزایي موضوعاتو کې د ستري محکمي د دیوانونو پر قطعي پریکړو باندې د نوي کتنې په اړه د شوري د فوق العاده غونډې د جوړېدو په اړه د ستري محکمي عالی شوري ته د وړاندیز وړاندې کول.

۷- په جزایي قضیو او نورو موضوعاتو کې د نوي کتنې په اړه د ستري محکمي د عالی شوري په قضایي غونډو کې د هغې شوري د غوښتنې پر بناء گډون کول.

۸- د اړتیا په صورت کې له یوې څارنوالی څخه بلې څارنوالی ته د تحقیق د واک سپارل.

۹- د قانون د حکمونو مطابق د ستري محکمي عالی شوري ته په جزایي قضیو کې د محکمي د بدلولو وړاندیز.

۱۰- د څارنوالانو او نورو کارکوونکو مقررول، تبدیلول، ترفیع، تقاعد، انفکاک او د استعفي منل او یا د قانون د حکمونو مطابق واکمنو مراجعو ته د هغو وړاندیز کول.

۱۱- د مظنونینو، متهمینو او مجرمینو د حقوقو د رعایت څارنه.

۱۲- ملي شوري او عندالمطالبه جمهور رئیس ته د څارنوالی د اجرائاتو د رپوټ وړاندې کول.

۱۳- د قانون د حکمونو مطابق د نورو چارو سرته رسول.

19. (۱۱) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان بنیاد آسیا، ص ۱۴۸.

20. (۷) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، د څارنوالی د واک او تشکیل قانون، ۱۱ ماده.

شپږم مطلب د څارنوالۍ د ادارې د مرستالانو دندې او واکونه:

د څارنوالۍ د واک او تشکیل قانون د (۱۲) مادې په استناد سره هره یوه مرستیاله ادره د مشخصو دندو لرونکې ده او د لوی څارنوال تر لاندې کار کوي.

۱- د جرمونو د تحقیق په چارو کې د څارنوالۍ د ادارې مرستیالۍ دندې او واکونه:

د تحقیق په چارو کې مرستاله اداره یو لړ دندې په غاړه لري چې د قانون د حکمونو مطابق پرمخ وړي. دغه دندې عبارت دي له، په قانوني موده کې د تحقیق د چارو مخ ته وړل او د قانون مطابق د دندو اعمال، د متهمینو د توقیف قانوني والي په هکله د څارنوالانو د تصمیم څارنه، د مظنونینو او متهمینو له بې برخلیک توب څخه مخنیوی لپاره څارنوالانو ته لارښونه کول، لوی څارنوال ته د رپپوټ وړاندې کول، لوی څارنوال ته د متهمینو د تعلیق او ممنوع الخروج حالت او نورو احتیاطي او مالي تدبیرونو وړاندیز کول.

۲- د قضایي تعقیب چارو کې د څارنوالۍ د ادارې مرستیالۍ دندې او واکونه:

د مرکز او ولایتونو د استیناف څارنوالیو د اجرائتو رهبري او سازمانول، په پورته یادشویو څارنوالیو د ریاست د نیول شویو تصمیمونو په هکله ملاحظه او د تصمیم نیول، په پریکړو کې د قانون په تطبیق او تاویل کې د تیروتنو نشتوالي په صورت کې د استیناف محکمو او سترې محکمې پریکړو تائید په اړه تصمیم نیول، او په پریکړو کې د قانون په تطبیق او تاویل کې د تیروتنو شتوالي په صورت کې د استیناف محکمو پریکړو باندې اعتراض کول او د سترې محکمې اړوندو دیوانونو ته وړاندې کول.

۳- په عسکري چارو کې د څارنوالۍ د ادارې مرستیالۍ دندې او واکونه:

د قانون سره سم په مرکز او ولایتونو کې د عسکري څارنوالانو او د اجرائتو رهبري، د سترې محکمې د عسکري دیوان د استیناف محکمو پریکړو په هکله تصمیم نیولو د عسکري څارنوالانو په اجرائتو کې د قانونیت د رعایتولو مراقبت، استیناف عسکري محکمو په پریکړو قناعت او یا اعتراض تصمیم، د استیناف عسکري محکمو په پریکړو اعتراض د سترې محکمې دیوان ته وړاندې کول.

۴- د ادارې مرستیالۍ، لاندې دندو او واکونو لرونکي دي:

د څارنوالۍ د بودیجې ترتیبول، د څارنوالانو ذاتي چارو تنظیم، د څارنوالۍ د بودیجې تطبیقول، د څارنوالانو ستاژ دورې تنظیم، د څارنوالۍ د منقولو او نا منقولو شتمنیو ساتنه او مراقبت، د لوی څارنوال تر لاس لاندې ادارو د مالي او تدارکاتي خدماتو وړاندې کول، نور ریاستونه دندې د قانون مطابق ترسره کړي.

مخکې لدې چې د څارنوال اړوند نورو موضوعاتو باندې بحث وکړو په لنډ ډول په څارنوال باندې رڼا اچوو، ځکه چې د څارنوالۍ اړوند مهم کارونه څارنوال ترسره کوي نو د څارنوال لنډه پیژندنه کوو:

شپږم مبحث: د څارنوال پیژندنه

څارنوال هغه شخص ته ویل کیږي چې د حکومت لخوا د قانون مساویانه پلي کولو د موخې لپاره گومارل شوي وي. او یا هر هغه مامور چې زموږ د هیواد د څارنوالۍ په مسلکي برخه کې دنده ترسره کوي څارنوال بلل کیږي.

څارنوال ته د عربي ژبې په قانوني اصطلاح کې ثابت العام یا مدعي العموم او په انګلیسي ژبه کې ورته (Public Prosecutor) وايي.

په اصطلاح کې د څارنوالۍ هر یو مسلکي کارکوونکي ته څارنوال ویل کیږي. او یا په بل عبارت هغه شخص ده چې د قانون د حکومونو سره سم د جرمونو د څیړنې او د محکمې په وړاندې د تورنو کسانو د عدلي تعقیب صلاحیت لري څارنوال بلل کیږي.

غوره تعریف داسې کولای شو چې څارنوال هغه حقیقي شخص ده چې د قانون په رڼا کې د شکمن او تورن اړوند نسبت کړای شویو جرایمو څیړنه او د ذیصلاح محکمې په وړاندې تورنو کسانو د عدلي تعقیب صلاحیت لري. او یا دا چې هغه حقیقي شخص ده چې د شکمن او تورن خلاف د تورن لیک د ترتیب شروع بیا په درې گونو محکمو کې د تورن خلاف صورت دعوي مخې ته وړي.

څارنوال په بیلابیلو پړاوونو کې په لاندې ذکر شویو نومونو باندې یاد شوي ده:

۱- عمومي (مدعي العموم)

۲- د جرم د ثابتولو وکیل (وکیل اثبات جرم)

۳- د الله تعالی د حق مدعي (مدعي حق الله)

۴- د دعوي وکیل (وکیل دعوی)

۵- د بادشاه وکیل (وکیل بادشاه)

د جرم د ارتکاب په اړوند جزایي دعوي ته د رسیدنې په برخه کې د مختلفو قوانینو لکه د څارنوالۍ د تشکیل او واک قانون د جزایي اجرائو موقت قانون او همدارنګه د (۱۳۹۳) کال رسمي جریده ۱۱۳۲ ګڼه جزایي اجرائو قانون د احکامو په نظر کې نیولو سره د څارنوالۍ ارګان د اړوندو فعالیتونو د اجرا کولو ذیصلاح اشخاصو ته د مستنطق او څارنوال اصطلاح کارول شوي ده، لکه د څارنوالۍ د تشکیل او واک قانون په (۴۱) ماده کې همدغه اصطلاحات کارول شوي دي چې اړونده فعالیتونه یې هم سره توپیر لري پدې معنا چې په یو مطروحه جزایي دعوه کې مستنطق د تحقیق او څارنوال چې په محکمه کې د متهم د تعقیب چارې مخ په وړاندې وړي نو له دې زاویې څخه ویلای شو چې څارنوال په ۲ ډوله دي:

لمړي- مستنطق چې د تحقیق څارنوال هم ورته ویل کیږي.

دوهم- د تعقیب څارنوال چې د څارنوالۍ د تشکیل او واک قانون دغه اصطلاح کارولي ده.

خو ولې په کل کې دواړه د لوی څارنوالۍ کدرغري پیژندل کیږي. او د مساوي حقوقو او امتیازاتو څخه برخمن دي. پدې مناسبت د څارنوالانو د ښه پیژندلو لپاره دواړه بیلابیل در پیژنو:

لمړی مطلب: د تحقیق څارنوال (مستنطق)

د تحقیق څارنوال د هغه څارنوال څخه عبارت دي چې د جرمي قضیې په اړه د مظنون څخه پلټنه او تحقیق تر سره کوي او د جرم اړوند اثار او مدارک راټولوي.²¹

د جرم د ارتکاب پر بنسټ د ټولني د تلف شوي نظم د بیا اعدای لپاره د دولت له هغه نماینده څخه عبارت ده چې جزایي دعوي ته د رسیدنې په برخه کې د تحقیق مرحلې پورې اړوندې چارې لکه: څارنوال ته د پولیسو لخوا د محول شوي قضیې هر اړخیزه څیړنه او بیا ددې څیړنې پر بنسټ د جزایي

²¹ حفیظ الله دانش (۱۴۰۰). جزا محاکماتو اصول، کابل، نوی مستقبل خپرندویه ټولنه، ص ۹۲.

دعوي تحريك، مظنون توقيف، د مظنون او متضرر څخه تحقيقات، د اتهمنامي يا تورنليک ترتيب، د دوسيې حفظ كول او همدارنگه نورې اړوندې چارې پر غاړه لري.

دوهم مطلب: د قضايي تعقيب او نظارت څارنوال

د جرم د ارتكاب په اساس د ټولني د له منځه تللي نظم د بيا ځلي اعادي لپاره د دولت په استازيتوب هغه شخص څخه عبارت ده چې د جزايي دعوي د څيرلو په برخه کې د قضايي تعقيب مرحلې پورې اړوند چارې لکه: د تحقيق څارنوال لخوا ترتيب شوي دوسيې تدقيق كول، پدې معنا چې د هغه ترتيب شوي تورن ليک او تحقيقات تائيد او يا هم مسترد کړي د تائيد په صورت کې د صورت دعوي ترتيب په محکمه کې د تورن تعقيب او د هغه پر خلاف ژر تر ژره دعوه اقامه كول پر غاړه لري.

درېيم مطلب: د څارنوالانو دندې

پدې برخه کې به لمري د تحقيق څارنوال دندې او بيا به د تعقيب څارنوال دندې واضح کړو. ځکه چې د دواړو دندې يو له بل سره په ځينو برخو کې توپير لري.

لمري جز: د تحقيق څارنوال دندې

- ۱- د جرم په اړه باندې تحقيق كول.
- ۲- د دوسيې څيرنه تر سره كول.
- ۳- د اړتيا په صورت کې د هغه مظنون نيول چې لا تر اوسه پورې نيول شوي نه وي او د هغه مظنون خوشې كول چې بيگناه ثابت شي.
- ۴- د مظنون د حقوقو اعلان كول.
- ۵- د تحقيق اجرات ترسره كول.
- ۶- د تحقيق بشپړول او د د تعقيب څارنوال ته دوسيې سپارل.

دويم جز: تعقيب څارنوال دندې

- ۱- د دوسيې څيرنه ترسره كول.
- ۲- د صورت دعوي ترتيب كول.
- ۳- په ټاکلي وخت باندې د اجراتو بشپړول او ابتدائيه محکمي ته د دعوي د اقامه کولو په موخه باندې د دوسيې سپارل.

څلورم مطلب: د څارنوالانو د استخدام شرايط

- د څارنوالۍ د واک او تشکيل قانون په (۲۸) ماده کې اړوند شرايط ذکر کړي دي چې عبارت دي له: 22
- ۱- د افغانستان تابعيت درلودل.
 - ۲- لږ تر لږه د حقوقو يا شرعياتو له پوهنځي څخه د لېسانس سند تر لاسه كول.

22. (۷) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي، د څارنوالۍ د واک او تشکيل قانون، ۲۸ ماده.

۳- له مدني حقوقو څخه نه محرومیت.

۴- په سیاسي گوندون کې نه غړیتوب.

۵- له اداري فساد، عمدي جنحي یا جنايت په جرمونو باندې نه محکومیت.

۶- په مخدره موادو باندې نه روږدیتوب.

۷- د ۲۴ کلنۍ سن بشپړول.

۸- د څارنوالۍ د ستازد دورې بشپړول یا د حقوقي او قضايي زده کړو د مرکزونو د ستاز د دورې بشپړول.

ټول څارنوالان د هويت ځانگړي کارت لرونکي دي چې د څارنوالۍ د عالي شورا لخوا تصویبېږي او د اړوندې دندې د اجرا په وخت کې وړاندې کېږي.²³

پنځم مطلب: د څارنوال صلاحیتونه

د افغانستان د جزایي اجراتو د قانون له مخې څارنوالان د دندې د اجرا کولو په وخت کې ډیر صلاحیتونه لري چې ځینې یې مونږ دلته ذکر کوو:²⁴

۱- د مظنون توقیف کول او یا خوشي کول.

۲- د پولیسو د اجراتو د اصلاح غوښتنه کول.

۳- د قضايي ضبط مراجعو څخه د نویو دلایلو د را ټولولو غوښتنه کول.

۴- د محکمي په پریکړه باندې اعتراض ترسره کول.

۵- اړونده دوسیه حفظ کول.

۶- د څارنوال لخوا د جلب او احظار امر صادرول.

شپږم مطلب: د څارنوال اړوند پرنسیپونه

څارنوال د دندې د ترسره کولو پر مهال باندې مکلف ده چې ځینې قواعد او پرنسیپونه په نظر کې ونیسي چې له ځینو څخه په لاندې توګه باندې یادونه کوو:

۱- د خپواکي پرنسیپ: پدې معنا چې څارنوال به په خپلو اجراتو کې بشپړه خپواکي په پام کې نیسي.²⁵

۲- د بي پرې والي پرنسیپ: دې معنا چې څارنوال به د د دعوي د هیڅ لوري پلوي نه کوي.²⁶

۳- د څارنوال د اجراتو د چټکتیا پرنسیپ: دغه پرنسیپ پدې چې معنا څارنوال باید خپل اجرات په ټاکلي موده کې چې قانون ورته ټاکلي ده بشپړ کړي. په اجراتو کې چټکتیا د عادلانه محکمي د شرطونو څخه یو اړین شرط ده. د افغانستان د جزایي اجراتو قانون په (۱۰۰) ماده کې د د توقیف امر د (۹۹)

²³ پورتنی ماخذ، د څارنوالی د واک او تشکیل قانون، ۳۴ ماده.

²⁴ د افغانستان جزایي اجراتو قانون (۱۳۹۳). ۱۳۲ رسمي جریده، ۸۹، ۸۸، ماده.

²⁵ (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، د افغانستان اساسي قانون، ۱۳۴ ماده.

²⁶ (۲۱) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، حفیظ الله دانش، ص ۹۹.

مادې مطابق د ۷ ورځو څخه تر ۱۵ ورځو پورې ټاکلې ده. همدارنگه د جزايي اجرائو قانون (۱۴۹) مادې هم د دواړو څارنوالانو د کارلپاره ټاکلې موده په پام کې نيولې ده.²⁷

اووم مطلب - د څارنوال مکلفیتونه

څارنوال د صلاحیتونو په درلودلو سره یو لږ مکلفیتونه چې د هېواد نافذه قوانینو ذکر کړي په غاړه لري، چې د دندې اجرا کولو پر مهال باید فردي عدالت، اجتماعي عدالت او جنایي عدالت تامین ته پاملرنه وکړي. د څارنوال مکلفیتونو د ښه توضیح کولو په خاطر په دريو مرحلو کې څیړو: د تحقیق مرحله، عدلي تعقیب مرحله او د حکم نافذیدو مرحله.

لمري جز-د تحقیق په مرحله کې د څارنوال مکلفیتونه

که څه هم څارنوال مکلف ده چې د ترسره شویو اجرائو څخه څارنه وکړي خو اساسي دندې د کشف څخه وروسته د تحقیق په مرحله کې شروع کېږي. د څارنوال مکلفیت د مظنون او متهم په وړاندې د جنایي عدالت تامین ده. د څارنوال مکلفیت د تحقیق په مرحله کې عبارت دي له:

- ۱- د جرم د پېښیدو څخه اطلاع تر لاسه کول: د تحقیق څارنوال مکلف ده هغه معلومات چې د جرم اړوند ورته رسېږي، د تاریخ او ساعت په قید کولو سره واخلي او په نږدې وخت کې ورته رسیده کي وکړي. همدارنگه په مشهود جرم کې څارنوال کولای شي د جرم پېښې ځای ته لاړ شي.²⁸
- ۲- د عدلي تعقیب په پړاوونو کې د څارنوال منع: د جزايي اجرائو قانون (۱۴) مادې دغه حالات په لاندې توگه ذکر کړي دي:

- په هغه صورت کې جرم د هغه او یا د هغه له خپلوانو څخه د یوه په خلاف ارتکاب شوي وي.
- په هغه صورت کې د تورن د خپلوانو له جملې څخه وي.
- په هغه صورت کې چې په عین قضیه کې د مخه له اړخونو څخه د یوه د مدافع وکیل، قاضي، حقوقي مشاور، اهل خبره یا د شاهد په توگه گډون کړی وي.²⁹

۳- د مظنون او تورن د حقوق څرگندول: د جزايي اجرائو قانون د (۸) مادې په استناد سره څارنوال مکلف ده چې مخکې د تحقیق له پیل څخه مظنون او تورن ته د هغه حقوق چې د جزايي اجرائو قانون په (۷) ماده کې ذکر شوي دي وښايي. همدارنگه څارنوال مکلف ده چې د حقوقو له تفهیم څخه وروسته موضوع په محضر کې درج او د هغوي لاسلیک او د گوتي نښان واخلي.

هغه مظنون یا تورن چې د عدلي تعقیب پړاو کې په ژبه پوه نشي او یا کورن او گونگ وي څارنوال مکلف ده چې د هغه لپاره ترجمان ونیسي او په هغه صورت کې چې بي بضاعته وي دولت د هغه لپاره ترجمان ونیسي.

۴- د مدافع وکیل غوښتنه: له مظنون یا تورن څخه تحقیق باید د مدافع وکیل په شتون کې صورت ونیسي. د جنایت په جرم کې د مدافع وکیل لږل اړین دي. د جزايي اجرائو قانون (۱۵۲) مادې مطابق څارنوال مکلف ده چې د جنایت په جرم کې یو تن مدافع وکیل د تورن په مصرف ونیسي. په هغه

²⁷ (۲۴) گڼه لمنلیک ته دی مراجعه وشي، د جزايي اجرائو قانون، ۱۴۹/۱۰۰ ماده.

²⁸ پورتنی ماخذ، د جزايي اجرائو قانون، ۵۸ ماده.

²⁹ (۱۱) گڼه لمنلیک ته دی مراجعه وشي، IL_F بنیاد بین المللی حقوقی افغانستان بنیاد آسیا، ص ۱۵۰.

صورت کې چې تورن بیوزله وي، د هغه لپاره د حقوقي مرستو ادارو له لورې هغه ته وکیل یا حقوقي مساعد ونیسي.

۵- تورن ته د جرم انتساب: څارنوال مکلف دی له مظنون سره په لمړي برخورد کې د هغه د هویت تثبیت او د هغه د جرمي عمل ارتکاب چې ورته نسبت ورکړل شوی ابلاغ او مدافع وکیل ته د هغه د لاس رسي د خبریدو وروسته یې بیانونه وپوښتي. د مظنون بیانونه چې په محضر کې درج کيږي او عکس او هویت یې په ځانگړي فورم کې درجيږي.³⁰

۶- په غیر قانوني ډول د بیانونو اخیستلو ممنوعیت: له مظنون یا تورن څخه په هره لاره بیان اخیستل چې د قانون خلاف واوسي اعتبار نلري. څارنوال مکلف ده چې په غیر قانوني ډول بیانونو اخیستلو څخه ډډه وکړي. چې د جزایي اجرائو قانون (۲۲) ماده په دې اړه داسې څرگندونه لري: د قضایي ضبط مامور، څارنوالی او محکمه په هیڅ حالت کې اجازه نلري چې خپله یا د بل شخص له لارې په ناوړه چلند، د مخدره موادو استعمال، اکراه، ځورونې، په مقناطیسي خوب، تهدید او ویرولو او یا د څه گټې په وعدې سره مظنون یا تورن اظهار یا اقرار ته مجبور کړي. قضایي ضبط مامور، څارنوال مکلف دی د جرم پېښو او د مظنون یا تورن د الزام د اثبات په اړه متعدد دلایل را ټول کړي.

۷- د پانو او شیانو ضبط منع: څارنوال نشي کولای هغه پانې او شیان چې په جرمي قضیې پورې اړه نلري ضبط کړي. څارنوال مکلف ده چې د اړوندو پانو او شیانو تر لاسه کولو وروسته پلټنه پای ته ورسوي. همدارنگه څارنوال نشي کولای هغه معلومات افشا کړي چې د دندې پر وخت لاسته راوړي دي.³¹

۸- د علی السویه دلایلو راټول: څارنوال مکلف ده چې د جرم د اثبات دلایل او تبریېه کونکي دلایل علی السویه راټول او وارزوي.

۹- د تحقیق د مودې رعایت کول: د جزایي اجرائو قانون (۱۴۹) مادې مطابق د تحقیق او جزایي دعوي اقامې دعوي موده:

- په قباحت کې تر (۱۰) ورځو پورې.

- په جنحه کې تر (۲۷) ورځو پورې.

- په جنایت کې تر (۷۵) ورځو پورې.

که چیرته تورن تر توقیف لاندې نه وي لوی څارنوال کولای شي د تحقیق او جزایي دعوي د اقامې موده په جنحه کې تر (۹۰) ورځو او په جنایت کې تر (۱۸۰) ورځو تمديد کړي.

۱۰- د تحقیق د محضر ترتیب کول: څارنوال مکلف ده چې د جزایي اجرائو قانون د (۱۶۱) مادې مطابق د تحقیق د اجرا په وخت کې محضر ترتیب کړي. چې محضر د تحقیق د څارنوال لخوا لاسلیک او د کشف محضر له هغه سره ضمیمه کيږي. همدارنگه څارنوال مکلف د جزایي اجرائو قانون د (۱۶۴) مادې مطابق د تحقیق د پای ته رسیدو محضر ترتیب کړي.

³⁰ (۲۴) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، د جزایي اجرائو قانون، ۱۴۸ ماده.

³¹ پورتنی ماخذ، د جزایي اجرائو قانون، ۱۳۴ او ۱۳۵ ماده.

دوهم جز- د قضايي تعقيب په مرحله كي د څارنوال مكلفيتونه

د قضايي تعقيب په مرحله كي څارنوال مكلفيتونه عبارت دي له:

۱- د دوسي تدقيق: د قضايي تعقيب څارنوال د دوسي له تدقيق او او ارزوني وروسته د لزوم په صورت كي د جزايي اجرائو قانون د (۱۶۸) مادي مطابق لاندې اجرائو په سرته رسولو باندې مكلف دی:

- په جرم پوري د اړوندو سندونو، مداركو او شيانو غوښتنه.

- د تورن شخص او د جرم د وصف د ټاكلو په نسبت د نيول شويو اقداماتو د بدلون يا الغا په اړه په كشف او تحقيق پوري د اړوندو اجرائو په باره كي د قرار صادرول.

- د تحقيق د بشپړتيا او نيمگړتيا د لري كولو لپاره د دوسي اعاده.

- په دوسيه كي په درج شويو دلايلو مستند د تورنليک تائيد او د صورت دعوي ترتيبول.

- د تورنليک لغو او د هغه د بيا ترتيب په اړه د قرار صادرول.

- د تورنليک لغو د ددي قانون د حكمونو مطابق د دوسي حفظ په اړه د قرار صادرول.

۲- د جزايي دعوي اقامه كول: د قضايي تعقيب څارنوال مكلف ده چي د تورنليک د تائيد په صورت كي د تحقيق ټولي پانې په يوه فهرست كبله جزايي دعوي سره يو ځای واكمني محكمې ته احاله كړي. څارنوال مكلف دی تورن، مجني عليه، د حق العبد مدعي او د حق العبد مسول محكمې ته د قضيه له احالي څخه د احالي د گني او نيټي او اړوندي په قيد سره خبر وركړي.

۳- د محكمې له اجندا څخه خبر وركول: د جزايي اجرائو (۱۷۶) مادي مطابق څارنوال مكلف ده چي محكمې ته د موضوع له احالي څخه وروسته د قضيه د مقدماتي څيړني موده د محكمې د تحريراتو له دفتر سره هم غړي كړي او موضوع د هغو اشخاصو خبرتيا ته چي حضور اړين ده رسماً ابلاغ كړي.

درېيم جز- د تنفيذ د حكم په مرحله كي د څارنوال مكلفيتونه:

د څارنوال مكلفيتونه د تنفيذ په مرحله كي عبارت دي له:

۱- د اعدام تنفيذ په وخت كي د څارنوال حضور: د جزايي اجرائو قانون (۳۱۵) مادي مطابق د اعدام د جزا د تطبيق پر مهال د څارنوال شتون اړين دی. د اعدام د حكم د تنفيذ په وخت كي د هغه حكم نص او هغه تور چي ددغه حكم د صادريدو موجب گرځيدلی ده د تنفيذ په ځای كي د اجرا څخه د مخه د څارنوال لخوا قرائت كيږي. موظف هئيت مكلف ده چي د اعدام د مجازاتو له تنفيذ څخه وروسته د مجكوم عليه د مرگ په هكله د طبيب تصديق واخلي او دپيښيدو وخت يې په محضر كي درج او لاسليك كړي.

۲- د حبس د مجازاتو تنفيذ: د جزايي اجرائو قانون (۳۲۱) مادي مطابق د حبس په مجازاتو د شخص د محكوميت په اړه د محكمو قطعي فيصلې د څارنوال تر څارني لاندې په محبسونو كي تطبيق كيږي.

۳- د حيثيت د اعادي غوښتونكي ته اطلاع وركول: د جزايي اجرائو قانون (۳۷۰) مادي مطابق څارنوال مكلف ده چي د محكمې د غونډې د جوړيدو څخه لږ تر لږه (۷) ورځې د مخه غوښتونليک وركونكي ته خبر وركړي. محكمه د حيثيت د اعادي غوښتونليک د څيړني په وخت كي د غوښتونليک وركوونكي او څارنوال بيانونه اورې.

اووم مبحث: څارنوالی تاریخي بهیر د افغانستان په قوانینو کې

لمړی مطلب: د افغانستان د مدعي العمومیت اداري تشکیلات

د څارنوالی د چارو د تنظیم قانون په ۱۳۴۳ هـ ق کال کې په ۲۴ مادو کې نافذ او په ۱۷ گڼه رسمي جریده کې خپور شو. دغه قانون کې څارنوالی د لوی څارنوالی د اداري په حیث یعنی د مدعي العمومیت اداره او لوی څارنوال یې د افغانستان د مدعي العموم په نوم معرفي کړ.

د مدعي العموم مرکزي اداري د جرمونو د کشف او د هغو سره د مجادلې لپاره د پاچا ظاهر شاه د وخت اساسي قانون د (۱۰۳) مادې پر بنسټ په ۱۳۴۳ هـ کال کې تاسیس شوي ده چې یاده ماده په لاندې ډول صراحت لري:³²

د جرمونو څیړنه د قانون د حکمونو سره سم د مدعي العموم له خوا چې د دولت په اجرائیه قوې پورې تړلې ده، ترسره کیږي. چې په هر ولایت کې د مدعي العموم دفترونه شتون لري، همدارنگه د مدعي العموم د اداري تشکیلات او دندې په لاندې ډول دي:

1. د جرایمو د کشف مدیریت

د جرایمو د کشف مدیریت دندې د جزایي قضیو تدقیق او د کورنیو چارو د وزارت څخه د ورځینیو پېښو د راپورنو لاسته راوړل، او د هغوي مراقبت ترسره کول.

ددې سربیره د ولایتونو د څارنوالیو څخه د جزایي دوسیو د اجرائتو د راپورونو ترلاسه کول، د ترلاسه شویو راپورونو عمومي ترتیب، تنظیم او توحید، د محبسونو او توقیف خونو او همدارنگه د بندیانو د اصلاحاتو عملي کول.

2. د تدقیق عمومي مدیریت

د تدقیق عمومي مدیریت د ۱۳۴۵ هـ کال د جدي په میاشت کې جوړ شو، چې ددغه مدیریت په تشکیل کې مامورین او یو تعداد مسلکي غړي شامل دي، چې په مشخصو کټگوریو کې به یې دندې ترسره کولې.

3. د مدعي العمومیت د اړیکو مدیریت

دغه اداره لاندې ذکر شوي دندې پر مخ باندې وړي:

۱- د دولتي ادارو څخه د جزایي دوسیو ترلاسه کول چې د تفتیش په نتیجه کې اړونده جرم پکې ثبت شوي وي.

۲- د وارده دوسیو مطالعه کول او د لوی څارنوالی ریاست ته اړینې غوښتنې وړاندې کول، او اړونده مراجع ته لارښونه کول.

۳- د ترتیب شویو راپورونو وړاندې کول لور پورې مقام ته.

۴- د مرکز، و لایتونو او وزارتونو سره د اړیکو تامینول.

³² د افغانستان اساسي قانون (۱۳۴۳) هـ کال رسمي جریده، ۱۰۳ ماده.

4. د مرکز ابتدائيه څارنوالی اداره

دغه اداره لاندې دندې پرمخ وړلې:

- ۱- د جزايي دوسو سپارل دعوي په اړه.
- ۲- د عيب لرونکو(ناقصو) دوسيو د بشپړولو لپاره مسترد کول.
- ۳- د يادې شوي اداري په مرسته د تورنو کسانو رابلل او محکمي ته يې ليرل.
- ۴- د قانون سره سم د صورت دعوي برابرول.
- ۵- د ابتدایه محکمي د وروستيو احکامو نافذ کول.

5. د عامه امنيت او مامورينو د استيناف څارنوالی

ددې څارنوالی دنده د عامه امنيت او مامورينو جرمني قضيو ته رسيدگي کول ؤ، چې د ولايتونو د محکمو د رياست د عامه امنيت ديوانونو څخه چې پريکړې يې د ابتدایي محکمي په څير دي، او د استيناف د پريکړې لپاره د څارنوالي د عالي اداري يا د ولايت مقام او يا خپله د تورن يا متهم شخص لخوا دي اداري ته راځي، دوسيه د صورت دعوي د ترتيب کول څخه وروسته مرکزي استيناف محکمي ته ليرل کيږي او مرکزي استيناف محکمه د يادې شوي محکمي د استازي په حضور کې جسه دايروي او پريکړه کوي. همدا چې د مرکزي استيناف محکمي پريکړه راورسيده د دريمي يا تمیز محکمي پريکړې لپاره چې د څارنوالی عالي اداري يا خپله محکوم غوښتنه وي، ددې څارنوالی لخوا د ستري محکمي د تمیز عالي اړوند

رياست ته ليرل کيږي. چې يواځې لاندې قضیې د استيناف محکمي ته د ارجاع وړ وي:

الف: جزايي قضیې چې په لاندې ډول دي.

- ۱- د قاچاق اړوند قضیې.
 - ۲- جعل او تزوير اړوند قضیې.
 - ۳- رشوت اړوند قضیې.
 - ۴- د دندې پر مهال د مامورينو او اجيرانو جرمونو اړوند قضیې.
 - ۵- د اختلاس اړوند قضیې.
 - ۶- د عامه امنيت اړوند قضیې.
- ب: د عامه حقوقو اړوند قضیې: هغه قضیې دي چې د خلکو او دولت ترمنځ رامنځته کيږي.
- ج: عدلي قضیې د موقتي استيناف په اړوند باندې.

6. د عامه امنیت او مامورینو د تمیز محکمی څارنوالی اداره

دغه اداره د څارنوالی عالی اداره وه چې په تیر جمهوریت کې د څارنوالی معادل وه چې د جزایي دعوي تعقیب به یې د هېواد په تمیز محکمه کې په غاړه و او په ځانگړې ډول دې ادارې هغه قضیې تعقیب کولې چې د عامه امنیت په ضد به وي او یا به د دولت د مامورینو لخوا ځینې جرایم تر سره کیدل.

په کال ۱۳۵۵ هـ ق کې د وخت د انقلابي شورا له لورې اساسي اصول چې د موقت اساسي قانون امر یې درلود تصویب کړای شول، او په ۱۳۵۹ کال کې کې نافذ کړل شو. ددې قانون ۵۹ ماده «د افغانستان د دموکراتیک جمهوریت لوی څارنوال د هېواد څارنوالی د ارگانونو د فعالیت لارښوونه په غاړه لري» کې د لمړي ځل لپاره د لویې څارنوالی اداره د عدلیې وزارت څخه بېله کړای شوه او د یو خپلواک ارگان په توگه د دولت په جوړښت کې رامنځته شوه.

په ۱۳۶۵ کال کې د دولت په سمبالولو کې بدلون راغی او اساسي قانون د لویې جرگې له لورې تصویب کړل شو، او په ۱۳۶۶ کال کې د وري به میاشت کې د ولسمشر له لورې لاسلیک شو. چې ددې اساسي قانون په نهم فصل کې د څارنوالی په اړه بحث شوي او ځینې موارد لیکلي وه. چې (۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۷) مادې د یادولو وړ دي.³³

د افغانستان د اسلامي آمارت د لمړي دروي پر مهال په ۱۳۷۵ کال د کب د میاشتي په ۱۶ نېټې د امر پر بنسټ لویه څارنوالی د عدلیې وزارت تر چتر لاندې راغله او د ۱۴۱۹ هجري قمري کال د ۵ میاشتي جمادي الاول د ۲۳ نېټې د ۱۰۹۹ نمبر فرمان پر بنسټ د څارنوالی صلاحیتونه قاضیانو ته وسپارل شول.

د افغانستان د اسلامي آمارت د لمړي دورې د پای ته رسیدو وروسته په ۱۳۸۰ کال کې لویې څارنوالی ته بیا جوړښت ورکړل شو. اساسي قانون د لویې جرگې له لورې تصویب او د ولسمشر لخوا د ۱۳۸۲ کال د سلواغې د میاشتي په ۶ نېټه نافذ شو. او په ۱۳۴ ماده کې اساسي قانون څارنوالی ته مشروعیت ورکړ.

د افغانستان د تیر جمهوري دولت له جوړښت څخه وروسته د لویې څارنوالی جوړښت هم وده وکړه، چې مخکې د عدلیې وزارت تر لاس لاندې وه او وروسته د یوې خپواکي ادارې په توگه په فعالیت پیل وکړ. د افغانستان تیر اسلامي جمهوري دولت کې د لویې څارنوالی ادارې ۴ مرستیالان درلودل چې هر یو مرستیال یې په خپل جوړښت کې څو نور ریاستونه تر لاس لاندې وه. چې دغې ادارې د پنځه زرو په شاوخوا کارکوونکي په مرکز کابل او نورو ولایتونو کې درلودل چې یوه برخه یې اجیران او نور یې په مسلکي او اداري څانگو کې په دندو باندې بوخت وه.

دویم مطلب: د لمړني اساسي قانون څخه تر اوسني قانون پورې د څارنوالی منزلت ته لنډه کتنه:

د غازي امان الله خان په دوره کې په ۱۳۰۳ هـ لمریز کال کې د کابل په پغمان ساحه کې لویه جرگه دایره شوه چې ۱۰۵۲ تنو د ولس نماینده گانو پکې گډون کړي وه او اساسي قانون یې چې ۷۳ مادې درلودې چې لس څپرکي درلودل تصویب کړ.³⁴

³³ د افغانستان اساسي قانون (۱۳۶۳) هـ کال، رسمي جریده.

³⁴ سرور دانش (۱۳۹۴). حقوق اساسي افغانستان، کابل، انتشارات امیري، ص ۸۸.

د هغه وخت د حقوق الله د مدعي شتون اړين وه، چې په همدې دليل باندې په اساسي تشکيلاتو کې د ضميمو په منځ ته راوړلو سره د لمړي ځل لپاره د جرم د اثبات د وکيل يادونه وشوه، که چېرته د يو شخص پر خلاف په محکمه کې په مشترک ډول د حقوق الله او حقوق العباد دعوي کيدې او مدعي به مخکې له پرېکړې د صادرېدو څخه غايب يا نادرکه شو د هغه د حقوق الله د قضيې د موضوع د حل په موخه باندې د يو عمومي مدعي يا وکيل په موقت ډول باندې د محاکمو لخوا گمارل کېده او هغه په سر به حقوق العبد د هغه تر حضوره باقي پاتې کيده.

د افغانستان دويم اساسي قانون د محمد نادر شاه له لخوا په (۱۳۰۹ هـ ش) کال کې جوړ شو. دغه اساسي قانون ۱۱۰ مادې په ۱۴ فصلونو کې درلودې. د څارنوالۍ ارگان يې د عدليې وزارت په چوکاټ کې منحصر کړي وه.

د افغانستان درېيم اساسي قانون د محمد ظاهر شاه له لوري په کال (۱۳۴۳ هـ ش) په ۱۲۸ مادو او ۱۱ څپرکيو کې تصويب کړل شو.³⁵ دغه قانون کې د مدعي العموميت په نوم اداره جوړه شوه چې په ۱۰۳ ماده کې داسې يادونه شوې ده.³⁶

«د جرمونو پلټنه د مدعي العموم لخوا چې د دولت د اجرائيه قوې يوه برخه ده د دې قانون د احکامو سره سم ترسره کيږي».

۱۳۴۵ هـ لمریز کال د کب د مياشتې په ۱۵ نيټه د څارنوالۍ قانون نافذ او د څارنوالۍ د چارو د تنظيم قانون لغوه شو چې دغه قانون د عدلي وزير د لوي څارنوال په حيث باندې معرفي کړ.

د افغانستان څلورم اساسي قانون د هيواد لمړني ولسمشر سردار محمد داوود خان لخوا په کال (۱۳۵۵ هـ ش) کې په ۱۳۶ مادو او ۱۳ څپرکيو کې تصويب کړل شو. د ياد اساسي قانون په ۱۰۶ ماده کې داسې يادونه شوې وه چې (د جرايمو کشف د پلټنې د پوليسو، تعقيب او دعوي د څارنوال لخوا چې د اجرائيه قوې جز ده، د قانون د احکامو سره سم ترسره کيږي).³⁷ پدې اساس تحقيق او څارنه په بشپړه او عملي توگه څارنوال پورې تړاو پيدا کړ، چې څارنوالی په دغه وخت کې يادو شويو موخو ته په کتو سره د حقوق او شرعياتو پوهنځيو او لا تر دې چې د نورو پوهنځيو د فارغانو په جذبولو کې چې د قانون په تطبيق او د عدالت په راوستو کې د وکرو د خوشحالي سبب کېده اغيزمن کامونه واخيستل.

پنځم اساسي قانون د ببرک کارمل له لوري په کال (۱۳۵۹ هـ ش) کې په ۱۳۶ مادو کې تصويب کړل شو چې د افغانستان ډيموکراتيک جمهوريت اصول په نامه ياداوه. دغه قانون اتم فصل څارنوالۍ ته ځانگړی شوي وه چې څارنوالی يو واحد جوړښت معرفي کړي وه. د ډيموکراتيک جمهوريت د جوړښت څخه وروسته د حقوقو او قانون قانون څخه د حراست ادارې د اقتدار لرونکي حزب سره تړاو پيدا کړ چې همدا موضوع په خپله د قانونيت د کمزورتيا سبب وگرځيده.³⁸

د افغانستان شپږم اساسي قانون د په (۱۳۶۶ هـ ش) کال کې د ډاکټر نجيب الله له خوا په ۱۴۹ مادو او ۱۳ څپرکيو کې تصويب کړل شو.³⁹ ددې اساسي قانون نهم فصل څارنوالۍ ته ځانگړی شوی وه،⁴⁰ چې ددې قانون ۱۱۸ ماده په لاندې ډول وه:

³⁵ پورتنی ماخذ، سرور دانش، ص ۸۹.

³⁶ (۸) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، اخلاق حقوقي در عمل (اخلاق و حقوق مسلکي) ص ۱۴۶.

³⁷ د افغانستان اساسي قانون (۱۳۵۵) هـ کال، رسمي جريده، ۱۰۶ ماده.

³⁸ پورتنی ماخذ، سرور دانش، ص ۸۹.

³⁹ پورتنی ماخذ، سرور دانش، ص ۹۰.

⁴⁰ د افغانستان اساسي قانون (۱۳۶۶) هـ کال، رسمي جريده، ۱۵۶ گڼه، ۱۴۹ ماده.

« لويه څارنوالی او د څارنوالی د ارگانونو د فعالیت مشري په خپلو اجراتو کې خپلواکه ده. او یواځې د قانون او لوی څارنوال تابع دي.»

لوی څارنوال او جمهور رئیس اوسط مرستیالان د اساسي قانون د ۱۱۹ مادې له مخې یواځې د شپږو کالو مودې لپاره ټاکل کېږي.

د افغانستان اووم اساسي قانون د استاد برهان الدین رباني په دوره کې په کال (۱۳۷۲ هـ ش) کې چې ټولې ۱۱۴ مادې درلودې د هغه کمیسیون په واسطه چې ۵۰ تنو پکې گډون کړی وه تدوین کړل شو. خو دغه قانون د هېواد د ستونزو او جگړو له امله هیڅ کله تصویب او توشیح نشو.

په کال ۱۳۷۵ هـ کال د تلې په ۵ نیټه باندي د طالبانو له لوري جمهوریت سقوط کړل شو، چې د افغانستان د اسلامی جمهوریت دولت نوم د افغانستان اسلامي امارت ته بدل کړ. دوي د قانون د تطبیق په اړه باندي حکم وکړ چې د هېواد ټول قوانین دي د شرعي نظام د برقراریدو په موخه په ستره محکمه کې د علماو هیئت د مشري لاندې راټول شي، غیر شرعي مواد دي ترې حذف کړل شي او د امارت ترمنظوري وروسته دي په رسمي جریده کې خپاره شي. په کال ۱۳۷۵ هـ لمریز کې د کب په ۱۶ نیټه د ۱۲ گڼه فرمان د دولت د اساسي تشکیلاتو او وزارتونو په اړه داسې څرگندونې کړې وي. کومې ادارې چې د سردار محمد داود خان په وخت کې وزارتونه وه، وزارت به پاتې شي، ریاستونه او مدیریټونه او همدارنگه داسې نورې اړوندې ادارې دي د ادارو د اصلي برخو سره یو ځای کړل شي. پدې وخت کې د افغانستان لویه څارنوالی او د عدلیې وزارت یوه واحده اداره شو.

د ۱۴۱۹ هـ ق کال د زمري د میاشتي د ۲۳ نیټې د ۱۰۹ گڼې د فرمان د دویمې مادې په دویم بند کې د څارنوالی په اړه داسې یادونه ترسره کړې وه:

«د څارنوالی د څیړنو کار قضا ته وسپارل شو، قضاات مکلف دي چې د دوسیو پلټنې دي د یوې فتوي سره سرته ورسوي او د پریکړې په موخه دي اړوندي محکمي ته وسپاري، په ټوله کې د ۱۶ ریاستونو څخه دوه ریاستونه د قانون د تطبیق د څارنې او د آزادي د سلب د ځایونو د څارنې ریاست باقي پاتې شول. چې نور ټولو ریاستونو فعالیت ودرول شو.»

پدې وسیله د عدلیې وزارت ته لارښونه شوي وه چې په مرکز او ولایتونو کې دي د څارنوالی د څارنې د ځانگې هغه مسولین چې په وزارتونو، عمومي ریاستونو او د هغو په ځانگو کې چې په ولایتونو کې دي، د څارنوالی د قانون سره سم د قانون د تدقیق او بي له انحرافه تطبیق، د فرامینو او د افغانستان د اسلامي امارت د احکامو څخه څارنه وکړي.⁴¹

د افغانستان اسلامي امارت لمری دوره په ۱۳۸۱ کال کې له منځه لاړه چې په کال ۱۳۸۲ هـ لمریز کې د لیندۍ د میاشتي په ۲۳ لویه جرگه جوړه شوه چې د ۲۳ ورځو بحث څخه وروسته د ۱۳۸۲ هـ ل کال د جدي په ۱۴ نیټه یې نوی اساسي قانون تصویب او د جمهور رئیس له توشیح وروسته نافذ کړل شو، چې ټول ۱۲ فصلونه او ۱۶۲ مادې درلودې.⁴²

چې د افغانستان اساسي قانون ۱۳۴ مادې داسې څرگندونه کړې وه:⁴³

«د جرمونو کشف د پولیسو په وسیله او د جرمونو تحقیق او په محکمه کې پر متهم باندي د دعوا اقامه د څارنوالی لخوا، د قانون د احکامو سره سم ترسره کېږي. څارنوالی د اجرائیه قوې یوه برخه ده چې

41. عدلیې وزارت، د افغانستان اسلامي امارت، (۱۴۱۹) هـ کال. ۱۰۹ گڼه فرمان، ۲ ماده، دویم بند.

42. (۴) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، د افغانستان اساسي قانون، رسمي جریده. ۸۱۸ گڼه.

43. پورتنی ماخذ، د افغانستان اساسي قانون، ۱۳۴ ماده.

په خپلو اجراتو کې استقلالیت لري، تشکیل، صلاحیت او د اجراتو څرنګوالی د قانون له لوري تنظیم کيږي.»

کله چې په ۲۰۰۱ میلادي کال د نومبر د میاشتې په ۲۷ نیټه باندې د بن په المان ښار لمړنی کنفرانس دایر شو، چې افغان مشران د افغانستان د موقت حکومت د مشر د ټاکلو لپاره راغونډ شوي وه، نو دې وخت کې لا هم افغانستان هغه هېواد نه وه چې مشروع حکومت دي ولري، په دغه کنفرانس کې مختلفو سیاسيونو، جنګسالارانو، ځورواکو، او هغو افرادو د ګډون حق تر لاسه کړی وه چې د واک او قدرت په لالچ کې ډوب وه. ددې کنفرانس پایله دا شوه چې لمړي شپږ میاشتې موقته اداره، بیا ورپسې انتقالي دوره چې دوه کاله یا په بل روایت ۱۸ میاشتې بنودل شوي وي رامنځ ته به شي. پدغه کنفرانس کې حامد کرزی ددې لقب لپاره نوماند وټاکل شو، او بلاخره په ۲۰۰۴ میلادي کال کې یعنی ۱۳۸۳ هـ کې د لويي جرګې دایرېدو وروسته حامد کرزی د امریکایانو په ملتیا سره د هېواد واکي تر لاسه او د افغانستان د ولسمشر په توګه وټاکل شو.

د بن غونډه د جمهوریت د رامنځته کېدو باعث شوه، او د امریکا متحده آیالاتو راتګ ته هم زمینه برابره شوه. بلاخره کله چې د امریکا متحده آیالاتو په وسیله په کال ۱۳۸۰ هـ لمریز کې د افغانستان اسلامي امارت نظام را وپرخول شو، نو د لويي جرګې د دایرېدو وروسته د افغانستان د اسلامي امارت نوم د افغانستان اسلامي جمهوري دولت باندې بدل کړای شو.

د ولسمشر حامد کرزي له دورې څخه تر د ډاکټر محمد اشرف غني احمدزي دورې پورې د څارنوالی ارګان په هر برخه کې پرمختګ وکړ، چې د اساسي قانون ۱۳۴ مادې پر بنسټ مشروعیت ورکړل شو، ځانګړي قوانین د څارنوالی اړوند تصویب کړای شول، د یوې خپواکي ادارې په توګه په فعالیت پیل وکړ، لويي څارنوالی څلور مرستیالې ادارې درلودې، د پنځه زرو په شاوخوا کارکوونکي په مرکز کابل او نورو ولایتونو کې درلودل، پراخ صلاحیتونه ورکړل شوي وه.

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ لمریز کال څخه تر ۱۴۰۰ هـ لمریز کال د اسد د میاشتې ۲۳ نیټې پورې حاکم وه، چې وروسته له دې نیټې څخه د افغانستان اسلامي امارت یو ځل بیا واک ته ورسید، او د ۱۴۰۰ هـ لمریز کال د اسد د میاشتې په ۲۴ نیټې باندې چې د ۲۰۲۱ میلادي کال د اګست د میاشتې د ۱۵ نیټې سره سمون خوري د افغانستان اسلامي جمهوري دولت له منځه لاړه. له دې وروسته د افغانستان اسلامي امارت د افغانستان نوم د افغانستان اسلامي جمهوري دولت څخه د افغانستان اسلامي امارت ته تبدیل کړ.

دا چې د افغانستان اسلامي امارت یو ځل بیا واک ته ورسید او د څارنوالی اړوند فعالیتونه، تشکیلات، دندې څه ډول دي؟ آیا اوس مهال د څارنوالی ارګان فعالیت لري او کنه؟ د کوم قانون په اساس څارنوالی اړوندو قضیو ته رسیدګي کيږي؟ دې او دې ته ورته نورو ټولو پوښتنو ځوابونه به ان شاءالله په درېیم فصل کې چې همدې موضوع ته یعنی د څارنوالی اوسني وضعیت ته کتنه ده، ځانګړې شوې ده او هلته به پرې رڼا واچول شي.

دويم څپرکی

د څارنوالی څرنگوالی په مختلفو محاکماتي سیستمونو کې

د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې جزایي قضایاو ته د رسیدګي لپاره مختلف محاکماتي سیستمونه شتون لري چې لدې جملې څخه په څلور محاکماتي سیستمونو باندې بحث ترسره کوو. چې له دې جملې په لمړي مبحث کې اتهامي محاکماتي سیستم، په دویم مبحث کې تفتیشي محاکماتي سیستم، په درېیم مبحث کې مختلط محاکماتي سیستم او په پنځم مبحث کې د اسلام محاکماتي سیستم واضح کوو.

لمړي مبحث: په اتهامي محاکماتي سیستم کې د څارنوالی څرنگوالی

جزایي قضیو ته د رسیده ګي په برخه کې دغه سیستم نظر نورو محاکماتي سیستمونو ته ډیره پخواني ریښه لري چې دا محاکماتي سیستم د لمړي ځل

لپاره په انتقام جويي او قصاص باندې ولاړ وه. دغه محاکماتي سیستم په ډیرو پخوانیو زمانو په روم کې رامنځته شو، چې بیا وروسته المان، فرانسې او اتریش ته او داسې نورو ځایونو ته خپور شو.⁴⁴ دغه محاکماتي سیستم په تدریج سره بیا په نورو هېوادونو کې لکه المان، اتریش او ټولو اروپایي هېوادونو کې مروج شو. په اوس وخت کې په پخوانیو ځانګړونو برابر او په مطلق ډول په هیڅ هېواد کې قابل د تطبیق ندې، ولې د ځینو تغیراتو قبولولو سره د انگلستان، امریکا، استرالیا او کاناډا کې د تطبیق وړ ده. پدې محاکماتي سیستم کې په اوسني عصریت سره هم د څارنوال او څارنوالی رول نه تر سترګو کیږي.⁴⁵

لمړي مطلب: د اتهامي محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي

- ۱- د دعوی اقامه، د اتهام تعقیب او د جزایي دعوي تعقیب د متضرر یا شاکي په غاړه ده.
 - ۲- د برائت الذمی اصل پکې شتون نلري.
 - ۳- پدې محاکماتي سیستم کې محکمه په تدافعي شکل سره صورت نیسي.
 - ۴- مسلکي قاضیان پکې وجود نلري، او قضیه ته د عادي اشخاصو لخوا چې با رسوخه وي رسیدګي کیږي.
 - ۵- د محاکمې نه کتبي والی، ټول اجراءات په شفاهي ډول سر ته رسیږي.
 - ۶- محکمه علني وي، ټول کسان کولای شي چې په جلسه کې ګډون وکړي.
 - ۷- دغه سیستم د دیموکراسۍ په اصل ولاړ ده، نو قضات د خلکو له منځه ټاکل کیږي.
- دغه سیستم کې د څارنوالی یا نور دولتي مراجعو په څیر تشکیلات شتون نلري. ددې لپاره چې په دغه محاکماتي سیستم کې د څارنوالی اړوند بنسټ شتون نلري نو ځکه د څارنوالی د څرنگوالی بحث څخه صرف نظر کوو.

⁴⁴ محمد اشرف رسولي (۱۳۹۷). اصول محاکمات جزایي، کابل، انتشارات سعید، ص ۴۱.

⁴⁵ (۲۱) ګڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، حفیظ الله دانش، ص ۳۴.

دويم مبحث: په تفتيشي محاکماتي سيستم کې د څارنوالی څرنگوالی

د اتهامي سيستم د نواقصو په نظر کې نيولو سره حقوقدانان په دې لټه کې شول چې يو بل بديل محاکماتي سيستم تر تطبيق لاندې ونيسي. چې دوي تفتيشي سيستم روش جوړ کړ. دغه روش هم لمړی ځل په روم کې رامنځته شو او بيا نورو هېوادونو ته خپور شو. د اتهامي سيستم په خلاف پدې سيستم کې د د فرد (مظنون او تورن) گټو په برتله د ټولني گټو ته ډېره پاملرنه شوې دا سيستم د اتهامي سيستم په پرتله د مظنون او تورن په اړه شديد دي او د همدې دليل په بنسټ تفتيشي سيستم وروسته له رامنځته کېدو څخه يواځې د عوامو طبقې مظنونانو او تورنانو په اړه پلي کيده. پدې سيستم کې دعوه اقامه د دولت لخوا کيږي ادي معنا چې قاضي واک درلود چې له يوې خوا د څارنوال په شان په تورن تور پورې کړي او له بلې خوا دعوي ته هم پخپله رسيدنه وکړي او حکم صادر کړي.⁴⁶

همدارنگه پدې محاکماتي سيستم کې د دعوي اقامه، تحقيق او عدلي تعقيب د متضرر او يا خصوصي افرادو له اختياره ووت او دولتي نهاد يا مدعي العموميت يعني څارنوالی په اختيار کې ورکړل شو.⁴⁷ د مدعي العموميت يا نيابة العامه (څارنوالی) د لمړي ځل لپاره په ۱۷۹۰ م کال کې په فرانسه کې منځته راغله او د جزايي قضيو برسي يې پيل کړه او جزايي دعوي يې اقامه کولې.

لمړي مطلب: د تفتيشي محاکماتي سيستم ځانگړتياوي

دا محاکماتي سيستم په لاندې ځانگړنو او اصولو باندې استوار وه چې له نورو محاکماتي سيستمونو يې تفکيک هم کيدای شي:

- ۱- پدغه نظام کې تحقيق او جزايي عدلي تعقيب دنده د متضررينو له لوري خارج شوه او مدعي العموميت يا څارنوالی ته وسپارل شوه تر څو د دولت په نمايندگي دغه کار ترسره کړي.
- ۲- د جرايمو د تقسيم بندي اصل، چې ځيني جرايم د متضرر په غوښتنه د گذشت يا تيريدني وړ وه، خو بيا ځيني جرايم عدم گذشت بلل کيده چې د متضرر له غوښتنې پرته څارنوالی ورته رسيدگي کوله.
- ۳- د مدعي العموم د مسلکي والي او د له متهم سره د جرم او بحث له اصل پکې موجود وه.
- ۴- د قاضيانو د مسلکي والي اصل پکې موجود وه، د قضاوت دنده پکې مقدسه دنده گڼل شوي وه.
- ۵- محکمي پدې نظام کې سري وه او خلکو نشو کولای چې پکې گډون وکړي.
- ۶- د متهم محاکمه او ټول اجراءات په کتبي شکل ترسره کيدل او د جلسې اړوند هر څه به پکې ثبت کيده.
- ۷- د اثبات په نورو دلايلو د اقرار د برترۍ او حتي د شاه دلايلو د نوم ورکولو اصل موجوديت.

⁴⁶ . رجب کلدوست جويباري(۱۳۹۱).کليات آئين دادرسی کيفری، انتشارات جنگل جاودانه، چاپ دهم، ص ۲۷، ۲۸.

⁴⁷ . (۴۴) گنه لمنليک ته دې مراجعه وشي. محمد اشرف رسولي، ص ۴۷.

درېم مبحث: په مختلط محاکماتي سیستم کې د څارنوالی څرنگوالی

جزایي قضایاو ته د رسیدګي دا محاکماتي سیستم د اتهامي محاکماتي سیستم او د تفتیشي محاکماتي سیستم د مزایاو له مجموعي څخه جوړ شوي ده، دا ځکه چې د رسیدګي د یادو دوو محاکماتي سیستمونو څخه په یوه کې د ټولني حقوق او منافع نادیده ګڼل شوي وه او په بل کې بیا د فرد یا تورن حقوق نادیده ګڼل شوي وه چې همدې معایبو ته په پام کې نیولو سره حقوقپوهانو د رسیدګي مختلط محاکماتي سیستم ته رجوع وکړه. دې محاکماتي سیستم ته د فرانسوي محاکماتي سیستم هم ویل کېږي، دا ځکه چې د لمړي ځل لپاره په ۱۸ پېړي کې د فرانسوي حقوق پوهانو له لوري ایجاد او د تطبیق وړ ګڼل شوي دي، چې په تدریج سره بیا نورو هېوادونو ته خپور شوي دي. افغانستان کې د جزایي اجرائو قانون له تنفیذ او د یو رسمي حقوقي او عدلي محاکماتي سیستم له ایجاد وروسته د رسیدګي مختلط محاکماتي سیستم تر استفادی لاندې ونیول شو.⁴⁸

د رسیده ګي مختلط محاکماتي سیستم کې هم د تورنو تحقیق د یوې رسمي مرجع(مدعي العمومیت) ارګان لخوا صورت نیسي او هم د تورن عدلي تعقیب د همدې مرجع په اوږو بار وي.

ددې محاکماتي سیستم له مخې د څارنوالی لخوا تحقیق په سرې ډول سره اجرا کېږي خو د تفتیشي محاکماتي سیستم برعکس دلته تورن ته د مدافع وکیل د نیولو، اظهار نظر او نور ډیر حقوق په پام کې نیول شوي دي چې په پورتنیو محاکماتي سیستمونو کې موجود نه وه.

لمړي مطلب: د مختلط محاکماتي سیستم ځانګړتیاوي

جزایي قضایاوو ته د رسیدګي دا محاکماتي سیستم یو شمېر خصوصیات له نور محاکماتي سیستمونو څخه جلا کوي چې هغه خصوصیات په لاندې ډول سره تر بحث لاندې نیسو.

۱- د رسیده ګي پدې محاکماتي سیستم کې د تحقیق رسمي او مشخص دیوان (څارنوالی) وجود لري او تحقیق په کې په سرې ډول سرته رسېږي. او همدارنګه د محاکمې په وخت کې هم تعقیبېږي خو ددې تحقیق سرې والي پکې په دې معنی نه دي چې تورن حقوق نه لري بلکې تورن ځانګړي حقوق او آزادي لري.

۲- د محاکمې علني والی(د اتهامي سیستم ځانګړتیا)

۳- د محاکمې ترافعي والی(د اتهامي سیستم ځانګړتیا)

۴- د دولت لخوا د دعوي اقامه کول(د تفتیشي سیستم ځانګړتیا)

۵- د محاکمې په ترڅ کې د قاضیانو لاسوهنه(د تفتیشي سیستم ځانګړتیا)

۶- د قاضیانو مسلکي توب(د تفتیشي سیستم ځانګړتیا)

۷- د محاکمې کتبي والی(د تفتیشي سیستم ځانګړتیا)

48. (۲۱) ګڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، حفیظ الله دانش، ص ۴۳.

څلورم مبحث: په اسلامي محاکماتي سيستم کې د څارنوالۍ څرنګوالی

ځینې حقوقپوهان په ځانګړي ډول اسلامي پوهان جزایي قضیو ته د رسیدګي د درې عمده نظامونو تر څنګ اسلامي نظام هم د رسیدګي یو پیاوړي محاکماتي سيستم او نظام بولي. چې دا محاکماتي سيستم د اتهامي سيستم او کامن لا حقوقي محاکماتي سيستم سره ورته ګڼي. هغه له دې امله چې په دې محاکماتي سيستم کې هم محاکمه علني شکل لري، چې اساساً څارنوال پکې نه تر سترګو کیږي. بله دا چې په اسلامي حقوقي محاکماتي سيستم کې قاضي زیات واک لري او په کامن لا کې هم زیات واک لري. همدارنګه په دواړو حقوقي سيستمونو کې مديون قوانین زیات ارزښت نلري، او ډیرې فیصلي قاضي په خپلواکه توګه ترسره کوي. ولې بیا هم یو شیمیر علماء د قضاء د تحقیق دیوان باندې د څارنوالۍ د ارګان اطلاق کوي او وایي چې د تحقیق دیوان عبارت له هغه ارګان څخه ده چې د چارواکو، واکمنانو، د دولتي کسانو او همدارنګه د عامه خلکو پر فعالیتونو باندې څارنه ترسره کوي تر څو چې د قانون له حکومونو او د اسلامي شریعت احکامو څخه سرغړونه ونه کړي.⁴⁹ دلته یوه پوښتنه پیداکیږي هغه دا چې اسلامي نظام کې څارنوالی له کوم ځای څخه سرچینه اخلي؟

د پورتنۍ سوال ځواب د الله تعالي د لاندې اقوالو په رڼا کې واضح کوو، الله تعالي فرمایي:⁵⁰

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ»

ژباړه: ای مومنانو که کوم فاسق تاسو ته له کوم خبر سره راشي، نو تاسې د (خبره په اړه) پلټنه وکړئ، هسې نه چې کومې ډلې ته په ناپوهۍ سره ضرر ورسوي او بیا په خپلو کړو پېښمانه شئ.

همدارنګه په بل ځای کې الله متعال فرمایي:⁵¹

«قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ»

ژباړه: هغوي په ځواب کې وويل: ای موسی! هلته خو ډیر زورور خلک اوسیري. مور به هیڅکله هلته لاړ نشو، تر څو هغوي له هغه ځایه ونه وځي. هو که هغوي ووتل نو مونږ به د ور ننولو لپاره چمتو یوو.

همدارنګه ظافر قاسمي په خپل تالیف دیوان المظالم کې د نیابة العامه (څارنوالۍ) په اړه باندې وایي چې دا د قضا سره په یو ضم موسسه ده، چې جزایي قضایاوې او هغو مدني قضایاوې ته رسیدګي کوي چې ټولني پورې تړلي وي تر څو د جامعي د فکر څخه دفاع او د هغې فکر قایم کړي، چې دا د عمومي مصالحو د تامین لپاره ترسره کوي، دغه نوعه موسسه په ۱۷۹۰ میلادي کال کې په فرانسه کې رامنځته شوه چې مهم ممیزات یې دا دي چې قضا کولای شي چې د عامه حق پورې تړلي دعاوې تحریک کړي پرته له ادعا څخه د شخصي او په اخبار بنا معلوماتو په اساس تر څو ټولنه سلامتې شي او همدارنګه د جزایي محکمي حکم معتبرنه ګڼل کیږي تر څو پورې چې نیابة العمده پکې تمثیل شوي نه وي. دا نوی فکر نن ورځ په عربي نړۍ کې هم پراخ شوي ده او د مسلمانانو عرف هم ګرځیدلی ده، دا چې په اسلام کې ولې معتبر ده؟ او موخه اسباب یې څه دي؟ پدې هلکه استاد فارس الخواری وایي چې الله تعالي په قران کریم کې فرمایلي دي:

⁴⁹ محمد مصطفیٰ نیازي (۱۳۹۴) د اسلام قضایي نظام، ژباړه محمد قریب ادیب اساس، قرطبه خپرندویه ټولنه، ص ۱۲.

⁵⁰ قرآن کریم، [الحجرات، ایه ۶]

⁵¹ قرآن کریم، [المائده، الاية ۲۲]

«مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لُمُسْرِفُونَ»⁵²

ژباړه: له همدې امله مونږ پر بنی اسرائیلو دا فرمان لیکلی و: چا چې یو انسان د وینې له بدلې او یا په ځمکه کې له فساد خورولو پرته (په ناحقه) وواژه، داسې وگڼه لکه چې هغه ټول انسانان ووژل او چا چې څوک له مرگه وژغوره، داسې وگڼه لکه چې هغه ټولو انسانانو ته ژوند ور ویننه. خو د هغو حال دا ده چې زموږ پیغمبران پرله پسې له روښانه څرگندو لارښودونو سره ورته راغلل، سره لدې هم د هغوي زیاتره کسان په ځمکه کې زیاتې کونکي دي.

د پورتنې ایت په اړه ډېر مولفین په جزایي حقوق کې د نیابة العامه یا څارنوالی اطلاق ور باندې کوي. او وایي چې که داسې تصور وشي چې سړی پورته شوي ټول خلک وژني، پس څوک خلک ژغوري او یا یې صنع کوي؟ پدې کې نشته چې دوي ټول وژل کيږي ولې یواځې نایب العام ده چې په قتل کې متولی دي. دي وایي چې په دې اړه کوم واضح نص نه ترسترگو کيږي چې فقهاو د نیابة العامه په اړه موندلی وي او بحث پرې کړی وي بلکې دا په نویو قوانینو کې د نایب العام د عنوان په حیث قبوله شوي ده.

دا چې په پورته ټولو ایاتونو کې او تفسیرونو کې په تحقیق او دقیقې څیړنې باندې ټینگار شوي ده او دا کار نن ورځ په اکثره اسلامي او غیر اسلامي ممالکو کې څارنوالی کوي، نو دا مهمه موضوع ده او اسلام کې د منع په اړه کوم صریح نص شتون نلري. بله دا چې د څارنوال او څارنوالی لپاره لازمي شروط، صفات او دندې د احتساب د دیوان سره تر یوه حده ورته والی لري، او هغه دا چې څارنوال باید په اسلامي ټولنه کې په فقه او دین کې پوهه ولري، مامورات (په څه چې امر شوي ده) او منهیات (له څه چې نهی او منعه راغلي ده) وپیژني، د بنو او بدو، مجرمیت او عدم مجرمیت د پیژندلو په اړه معیار باید کتاب الله او سنت رسول الله (ص) وکاروي، نرم مزاجه، د بنې وینا، بنې رویي او غوره اخلاقو څښتن به وي، لکه چې یو کس د مامون رشید مجلس ته حاضر شو او هغه ته یې ډیرې سختې خبرې وکړې او په سخته لهجه ورته نصیحت وکړ په بنو خبرو امر او له بدو یې منع کړ. نو مامون الرشید په ځواب کې وویل: ای سړیه الله تعالی خپل خور پیغمبر (ص) ته چې له تا ډیر بهتر دی د هغو بدو خلکو چې له ما ډیر بدتر دي د بنې رویي او نرمې لهجې توصیه کوي.

الله تعالی فرمایي: «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى»⁵³.

ژباړه: پس ووايي ده ته خبره پسته او نرمه بنایي چې دي پند واخلي او یا وویري له الله جل شانہ څخه. نو بیا مامون الرشید له هغه سړي مخ واړوه او هیڅ توجه ورته ونکړه ځکه انسان چې کوم مقصد په نرمي سره لاسته راوړي هغه اکثره په سختي سره نشي حاصلوی لکه چې پدې هلکه پیغمبر ص فرمایي:

(ان الله رفيق يحب الرفق و يعطى الرفق مالا يعطى على العنف).⁵⁴

ژباړه: الله تعالی نرمي کوونکی ده او نرم مزاجي خوښوي او په نرمي کې چې کوم انعامات ورکوي هغه په سختی نه ورکوي.

⁵². قرآن کریم، [المائده، الاية ۳۲]

⁵³. القرآن کریم، [سورة طه اية ۴۴]

⁵⁴. صحيح المسلم، مسلم بن حجاج القشيري (۲۶۱ هـ ق). نشر آرام باغ کرانشي، جلد ۱، ص ۴۲۲، کتاب البر باب الفضل الرفق.

همدارنگه څارنوال او محقق به د عامه کارونو څارنه کوي او د خلکو مال ته د توقع او رشوت اخیستنې څخه ځان ساتي او د خلکو څخه به تحایف نه قبلوي ځکه چې دا هم رشوت کې حسابیږي چې په دې اړه رسول الله ص فرمایي: (لعن الله الراشي و المرتشي).⁵⁵

ژباړه: د الله تعالی لعنت دې وي په رشوت اخیستونکي او رشوت ورکونکي باندې.

نو معلومیږي هغه څوک چې د لمړي ځل لپاره یې په اسلام کې د احتساب او تحقیق ارگان د رامنځته کولو هڅې کړي دي هغه د اسلام ستر لارښود او پیشوا سیدنا سرور کائنات محمد رسول الله (ص) وه. هغه دا چې کله د حذیمې قبیلې خلک مسلمانانو ته تسلیم شوه، نو د ولید کورنۍ لخوا پدې پلمه چې تسلیمي او کلمه ویل یې د ویرې له امله وه ووژل، چې له دې واقع څخه پیغمبر (ص) خبر شو نو سخت خفه شو او پدې نوم چې دا ټولنه دی او تخلف د حق الله په جق کې صورت موندلی دی نو د خالد بن ولید (رض) کورنۍ ددې کار په بدل کې د حذیمې قبیلې ته د وژل شویو کسانو په سر دیت ورکړ او د هغوي له حقوقو څخه ساننه او دفاع وکړه.⁵⁶

په دوهم قدم کې چې د تحقیق (څارنوالی) چارو ته توجه شوي هغه د عمر (رض) د خلاف دور وه چې نوموړي د خپل خلافت پر مهال د ټولني او مظلومانو له حقوقو څخه د دفاع په موخه او د شریعت د احکامو د درست تطبیق په هدف زیاتي هڅې او کوښښونه کړي دي چې ځینې یې د بیلگې په توګه لاندې ډول واضح کوو:

کله چې د مصر والي عمرو بن العاص (رض) د زوي او د یو قبطني د زوي ترمنځ لوبه کيږي، چې د قبطني زوي لوبه ګټي چې د لوبې په ګټلو سره د عمرو بن العاص زوي ته غوصه ورځي او د قبطني زوي په وهلو او ټکولو پیل کوي او سپکي سپوري هم ورته واي. کله چې بیا قبطني له خپل زوي سره د حج د ادا کولو لپاره بیت الله شریف ته ځي نو عمر (رض) ته په دې هکله شکایت کوي چې عمر (رض) وروسته له تحقیق او څیړنې د عمر بن العاص (رض) زوي د قبطني د زوي په مقابل کې قصاص کوي.⁵⁷

بل دا چې په دې محاکماتي سیستم کې هم قضات د قضایاوو په څیړلو کې له زیات واک څخه برخورداره دي او همدارنگه د رسیدګي په اسلامي نظام کې متهم خپلواکي لري چې له خپل ځان څخه دفاع وکړي او ترفینود قضیې د قاضي په وړاندې مساوي حقوق لري.

د پورته ځانګړنو علاوه د رسیدګي اسلامي محاکماتي سیستم د یو شمیر نورو خاصو ځانګړونو او اصلاحاتو درلودونکی ده چې زیاته انساني جنبه او د تورن حقوق په ځان کې رانغاړي. پدې معنی چې دا محاکماتي سیستم هم د فرد(تورن) او هم د ټولني حقوق رعایت کوي. دا ځکه چې څارنوال معمولاً په حق الله دعووو کې شتون لري او معمولاً حق الله دعووي په متهمینو باندې اقامه کوي، او د حق الله دعووي د ټولني حق دي چې په همدې دلیل ددې حق په تعریف کې فقهاء وايي چې حق الله هغه حق ده چې عمومي منافع په هغه پورې تعلق پیدا کوي پرته لدې چې کوم ځانګړي شخص ته انتساب پیدا کړي، په همدې دلیل چې د زیات اهمیت، شاملو او پراخو ګټو درلودونکي ده، نو د ټولو خلکو خالق

⁵⁵ تاج محمد تمکین (۱۳۹۹). څارنوالی او رول په جزیای دعوو کې، ننګرهار پوهنتون، حقوق پوهنځی، ماسټري تیزس دفاع، ص ۵۳.

⁵⁶ (۴۴) ګڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، محمد اشرف رسولي، ص ۱۳، ۲۰.

⁵⁷ (۵۵) ګڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، تاج محمد تمکین، ماسټري تیزس، ص ۵۴.

او پروردگار ته منسوب کيږي، ددې ډول حق ساقط کول جايز ندي او څوک له دې ډول حق صرف نظر کولاي نشي، ځکه چې د حقوق پوهانو په نزد دا ډول حقوق عمومي حقوق بلل کيږي.⁵⁸

همدارنگه د څارنوالۍ په اړه داسې معلوميږي چې سکوتي اجماع او د مجتهدينو اجتهاد هم شتون لري، هغه دا چې کله څارنوالۍ د قضائيه قوې په چوکاټ او بهر د کمکي ارگان په توگه له فرانسې اسلامي نړۍ ته خپره شوه نو علماو يې په رد کې نه فتوى صادره کړه او نه هم ددې د مشروعيت په اړه بنکاره اجماع ترسره کړی.⁵⁹

د اسلام محاکماتي سيستم د برسي له مخې دې پایلې ته رسيږو چې مخکې لدې چې اروپايي او يا هم مخکيني تمدنونو د قضايو د رسيدگي لپاره او په ځانگړي ډول په جزايي امورو کې يو روش خپل کړی د اسلام مقدس دين کې ځانگړي روشونه په نظر کې نيول شوي وه، چې په هغه کې يو شمير خاص قواعد او سلسله مراتب موجود وه چې نوموړي روشونه ډير ساده خو کامل او هر اړخيز وه، دا روشونه نه له رومي قواعدو څخه اخيستل شوي وه او نه هم د يونان له حقوقو څخه.⁶⁰

لمري مطلب: د اسلامي محاکماتي سيستم ځانگړتياوي

د اسلامي محاکماتي سيستم ځانگړتياوي او له نورو محاکماتي سيستمونو سره توپير په لاندې ډول سره ذکر کوو.⁶¹

لمري-د رسيدگي د يو مرحله ايز اصل له نظره: د رسيدگي په اسلامي محاکماتي سيستم کې اصل دا ده چې قضايو په محکمه کې په يو پړاو کې حل او فصل کيږي. يعنې هغه حکم چې د واکمني محکمي له خوا صادرېږي قطعي بلل کيږي او د استيناف خواهي، تميز خواهي او تجديد نظر وړ نه دي په معنی دا چې څارنوال او تورن د شکايت کولو حق نلري. دا ځکه چې د پريکړه کوونکي قاضي لپاره اسلامي فقهاوو شرايط ټاکلي چې مهم يې اجتهاد او عدالت ده نو د شرايطو درلودو يره د قاضي په پريکړه بيا ځلي تجديد نظر نه ترسره کيږي مگر په ځينو خاصو حالتونو کې چې د فقهي قواعدو له نظره د تجديد وړ وي.

دوهم-د قاضي يووالي د اصل له نظره: د اسلام په حقوقي محاکماتي سيستم کې دا اصل ده چې قضايووي د واحد قاضي لخوا حل او د رسيدگي لاندې وي، دا ځکه چې دا قاضي د امورو د رسيدگي صلاحيت لري او دې ته اړتيا نشته چې يو قضيه يوه ډله قضات تر رسيدگي لاندې ونيسي. بله دا چې د صالح قاضي شتون په يوه قضيه کې بسنه کوي.

درېيم-د قاضي ټاکنه او عزل کول: کوم مقررات چې په اسلامي محاکماتي سيستم کې د قاضي د ټاکلو او عزل کولو لپاره ټاکل شوي ده د نورو محاکماتي سيستمونو عمومي مقررات سره يو شان دي لکه، قاضي بايد اخلاقي فساد باندې اخته نه وي، په جرم محکوم شوي نه وي، د حقوقو ليسانس ولري او نور. خو بيا ځيني خصوصي مقررات د قاضي لپاره په اسلامي محاکماتي نظام کې الزامي دي. د اسلام په اوایلو کې ځينو فقهاوودغه شرايط ۲۷ دانې د قاضي لپاره بنودلي وه چې د ۱۲ شرايطو درلود واجب او د ۱۵ شرايطو لرل مستحب دي.

⁵⁸ پورتنې ماخذ، تاج محمد تمکين، ماسټري تيزس، ص ۵۵.

⁵⁹ پورتنې ماخذ، تاج محمد تمکين، ماسټري تيزس، ص ۵۵.

⁶⁰ (۴۴) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي، محمد اشرف رسولي، ص ۵۱، ۵۲.

⁶¹ (۴۶) گڼه لمنلیک ته دي مراجعه وشي رجب گلدوست، ص ۳۲ و ۳۴.

تبصره:

د لمړي ځل لپاره په اوسني بڼه د څارنوالي ارگان د فرانسې په هېواد کې په ۱۷۹۰ م کال کې رامنځته شو او بیا له هغه ځايه د نړي نورو هېوادونو ته چې د فرانسې مستعمره وه، چې له دې جملې هېوادونو څخه د اسلامي نړي يو شمير هېوادونو په ځانگړي ډول د مصر هېواد ته يې هم سرایت وکړ، د مصر په هېواد کې د اسماعيل باشا بن ابراهيم بن محمد خديوي چې په سنا ۱۲۷۹هـ کې واکمن وه مختلط محاکم رامنځته شول. ولې بيا هم څارنوالي يا نيابة العامه د مصر په دارالقضا کې قرار لري او بيله نده.

همدارنگه د عثمانی خلافت له زوال څخه وروسته ۱۳۳۵ هـ ق کال غربيان د مسلمانانو په ديارونو باندې مسلط شول، د مسلمانانو افکار، اخلاق، د ژوند مسيرونه او اسلامي نظم يې مختل کړ او دا چاره تر هغه روانه وه تر څو چې مسلمانانو د هغوي افکار او قوانين ومنل همدارنگه د سعودي عربستان محاکم هم چې څلور نوعي (مجلس القضاء على، محکمه التمييز، المحاکم العامه چې ليکنې، د مقر تعين او د ځانگړونو حدود يې د عدلیې وزير ټاکي ولې فيصلې بيا هم قاضي د فرد په ډول کوي مگر د قتل، رجم او قطع په برخه کې درې گوني قضا واجب دي او همدارنگه جزايي محاکم دي) لري. او اکثره پريکړي پکې د امام احمد بن حنبل د مذهب سره سمې کيږي او په جزايي محاکمو کې څارنوال نه تر سترگو کيږي. د قضاتو تعداد پکې د وزيراونو د (۲۳۶) رقم ۲۱/۳/۱۳۹۸هـ ق او ۱۷۶ رقم ۱۴/۹/۱۴۰۱هـ ق کلونو صادر شويو قرارونو په اساس شوي چې د تحقيق او تفتيش دننه پر مخ وړي.

زمونږ په هېواد کې هم تر ډيره وخته د تحقيق او تفتيش دننه د عريضي له وړاندې کولو وروسته د قاضي په غاړه وه چې په او ايلو کې دې تحقيقاتو شفاهي بڼه درلوده چې وروسته به د کاغذ پر مخ ليکل کيږي او په پای کې به قاضي خپلې پريکړې صادرولي وروسته بيا په دولتي تشکيلاتو کې د ولايتونو او ولسواليو په امنيه قومندانو په چوکاټ کې د سرکاتب جزا نومونو لاندې (چې لنډ نوم د جزا وه) نوي بستونه رامنځته شو چې دننه يواځې د جرمونو تحقيق وه.

د حکومت د مامورينو د وظيفوي جرم تحقيق به د هر وزارت او ولايت په مرکز کې د مدعي العموم لخوا ترسره کېده چې دا تشکيل د وزارتونو او ولايتونو په چوکاټ کې وه، بلاخره په ۱۳۴۳هـ ل کال کې اساسي قانون له مخې د مدعي العموم (څارنوالی) تر نامه لاندې د جرايمو د تحقيق لپاره رسمي اداره د دولت په تشکيل کې رامنځته شوه، يو کال وروسته يعني په ۱۳۴۴هـ ل کال کې د څارنوالي د قانون په نامه يو قانون په ۱۴ مادو کې رامنځته شو چې په اساس يې د تحقيق برسیره په محکمه کې د تورن د تعقيب چارې هم دغه ارگان ته وسپارل شوي. او د ۱۳۴۳هـ ل کال د جزايي اجرائتو د قانون په تصويب کېدو سره ددې ارگان دندې او واکونه مشخص شول. د ۱۳۴۳ هـ ل کال له اساسي قانون څخه وروسته د ۱۳۵۵هـ ل کال د افغانستان د اسلامي جمهوريت په اساسي قانون کې هم دې ارگان دننه او جوړښت ته توجه شوي وه. او بيا په ټول دورو يعني ۱۳۵۹هـ ل کال، ۱۳۶۶هـ ل او ۱۳۷۲هـ ل کال اساسي قوانينو د دې ارگان ايجاد، اړتيا او دندو ته توجه کړي ده، همدارنگه د ۱۳۴۴هـ ل کال د څارنوالی له قانون وروسته بل قانون چې د څارنوالی د تشکيل او واک قانون بلل کيږي، په اتو ۸ فصله او څلويښتو ۴۰ مادو کې تر اوسه پورې نافذ او مرعي لاجرا ده.⁶²

⁶² (۵۵) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي، تاج محمد تمکین، ماسټري تیزس، ص ۵۷.

درېم څپرکی

د څارنوالۍ اوسني وضعیت ته کتنه

په دغه څپرکي کې د څارنوالي په اوسني وضعیت باندې په عمومي توګه بحث ترسره کوو. او ددې لپاره چې د اوسني وضعیت په اړه په کامل ډول پوه شو نو اړوند معلومات مو په یو مبحث یو په مطلب کې رانغاړلي دي تر څو معلومات منظم وي او په معلوماتو پوهیدل اسانه شي.

لمړی مبحث: د څارنوالي اوسني وضعیت ته کتنه

لمړی مطلب: په عمومي ډول د څارنوالي اوسني وضعیت ته کتنه: د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ لمریز کال څخه تر ۱۴۰۰ هـ لمریز کال د اسد د میاشتي ۲۳ نېټې پورې حاکم وه، چې وروسته له دې نېټې څخه د افغانستان اسلامي امارت ۱۴۰۰ هـ لمریز کال د اسد د میاشتي په ۲۴ نېټې باندې چې د ۲۰۲۱ میلادي کال د اګسټ میاشتي د ۱۵ نېټې سره سمون خوري افغانستان ونیوه او د دوهم ځل لپاره واک ته ورسیدل. د اسلامي امارت له لوري د افغانستان نیولو سره سم په ټولو وزارتونو، ریاستونو، دولتي او غیر دولتي ادارو کې ژور تغیرات رامنځته شول. ځکه هر کله چې اسلامي امارت په افغانستان واک ترلاسه کړ نو په لکونو خلکو هېواد پرېښود او نورو هیوادونو ته گډوال شول، او د هغوي له هیواده وتلو سره سم اړوند دولتي او غیر دولتي ادارې بې سرپرسته پاتې شوي چې پدې ترڅ کې د افغانستان اسلامي امارت امیر المومنین ملا هبیب الله اخوند له لوري نوي ټاکنې وشوي او د وزارتونو او ریاستونو لپاره نوي وزیران او ریسان وټاکل شول. چې د افغانستان اسلامي امارت امیر المومنین ملا هبیب الله اخوند له لوري مولوي شمس الدین (شریعتي) د افغانستان اسلامي امارت د لوی څارنوال په توګه معرفي او په خپل کار باندې پیل وکړ.

لکه څنګه چې د افغانستان اسلامي امارت مشر امیر المومنین ملا هبیب الله اخوند د فرمان په اساس وویل چې ټول هغه اصول، قواعد او قوانین چې د اسلام مبارک دین سره په ټکر کې دي، لغوه دي او نه باید اړوندي ادارې یې تطبیق کړي خو هغه اصول، قواعد او قوانین چې د اسلام مبارک دین سره په ټکر کې نه وي اړوندي ادارې د اصولو قواعدو او قوانینو په عملي کولو باندې مکلفي دي، دا چې د څارنوالي ارګان او د څارنوالي اړوند قوانین لا لغوه شوي نه دي، نو اسلامي امارت دې ضمناً یو ډول مشروعیت ورکړی ده.⁶³

دا چې په اوسني وضعیت کې د څارنوالۍ بنسټ شتون لري او د له منځه تللو په اړوند یې د اسلامي امارت مشر امیر المومنین لخوا کوم ځانګړی فرمان نده صادر شوي، بلکې د افغانستان اسلامي جمهوري دولت هغه څارنوالان چې له هیواده بهر ندي تللي او لا په هیواد کې ژوند کوي، د تیر په څیر اوس هم خپلو دندو ته راځي، او خپل معاش ترلاسه کوي. البته د یادونې وړ ده چې ځینې څارنوالان له دندو گوښه شوي او پر ځای یې نور څارنوالان ټاکل کيږي او ټاکل شوي دي چې د گوښه کیدو اصلي لامل یې د څارنوالانو په فساد تورن کیدل دي.⁶⁴

د څارنوالي ارګان اوسمهال شتون لري خو فعالیت نه ترسره کوي، بلکې د څارنوالانو دندې د اسلامي امارت قاضیان او ورسره ځینې پخواني قاضیان ترسره کوي. دا چې ولې اوسمهال څارنوالي فعالیت نلري؟ نو لامل یې د تیر اسلامي جمهوریت د څارنوالانو په فساد باندې ککړوالی وه. دا یوه روښانه موضوع ده چې تیر حکومت کې څارنوالان خصوصاً نظامي څارنوالان له فساد ډک وه، او لدې ارګان

⁶³ مصاحبه: امر قاري عابد جلالی (۲۱ میزان ۱۴۰۱ ش، مخامخ).

⁶⁴ مصاحبه: څارنوال محمد ادريس حقاني (۲۶ میزان ۱۴۰۱ ش، مخامخ).

څخه خلک ډیر ناخوښ وه. د پیسو په بدلې کې د بې گناه اشخاصو تورن ثابتول، د بې وسه افرادو حقوق پایمالول، په شتمنو افرادو د دعوي د اقامې څخه ویره درلودل او د اسلامي امارت له غړو سره د انسانیت خلاف اعمال ترسره کول، ټول هغه لاملونه وه چې څارنوالي د یو بې عدالته ارگان په توګه معرفي کړه او هغه دنده یې چې په ټولنه کې عدالت تامین کول وه له پامه غورځولې وه، نو ځکه اسلامي امارت ددې ټولو پورته ټکو په نظر کې نیولو سره تر امر ثاني پورې څارنوالي فعالیت ځنډولی ده، او د څارنوالانو دندې اوسمهال د اسلامي امارت قاضیان پر مخ بیایي.⁶⁵

د څارنوالانو د ټاکنې پروسه هم د تیر په څیر ده، د څارنوالي په اړوند چې کومو قوانینو پخوا شتون درلوده اوس هم له هماغو قوانینو څخه استفاده کیږي، اوسمهال د څارنوالانو نوی ټاکنه هم ترسره کیږي، چې د ازموینو اخیستلو پروسه او شرایط یې ټول د پخوا په څیر دي.⁶⁶

د یو دولت په چوکاټ کې د څارنوالي شتون ډیر زیات اړین ځکه د څارنوالي په نشتون کې دعوی ته رسیدګي ډیره ستونزمنه او یا هم ویلای شو چې ناممکنه ده. که څه هم اوسمهال د اسلامي امارت د قاضیانو له لوري دعوی ته رسیدګي ترسره کیږي، خو دا چې د یو ولایت په سطره دعوي ډیرې زیاتي وي، نو قاضیان نشي کولای چې ټولو دعوی ته رسیدګي وکړي ځکه دغه قاضیان به هم د دولت له لوري د دعوي اقامه پر غاړه لري هم به د درېیم ګړي په توګه پریکړه صادروي، چې د یو شخص له لوري د قاضي او د څارنوالانو دندې پر مخ وړل ډیره ستونزمنه خبره ده.⁶⁷

دا چې اوسمهال په قاضیانو باندې کار ډیر زیات او دعوی ته په ټاکلي وخت سره رسیدګي نشي کولای او ډیر تورن افراد بې سرنوشته پاتې کیږي، نو د افغانستان اسلامي امارت ددې لپاره چې د قاضیانو د کار حجم کم شي او د بې سرنوشته افرادو سرنوشت وټاکل شي، د یو ځانګړي کمیسیون په جوړولو باندې بوخت دي، او ددغه کمیسیون دنده د بې سرنوشته افرادو سرنوشت ټاکل دي.⁶⁸

څارنوالي بنسټ او د څارنوالانو شتون د یو دولت په اډانه کې ډیر اړین ده، ځکه هر کله چې څارنوال مدعي العموم واقع کیږي نو د ټولني او دولت له حقوقو څخه دفاع کوي، او قاضي د درېیم ګړي په توګه پریکړه کوي. نو که چیرته قاضي خپله په یوه قضیه کې تحقیق وکړي او د دعوي د یو لوري شي او بیرته په همدې قضیه کې پریکړه وکړي نو دلته د شخصي اغراضو موجودیت پېښیږي، او ټولنه د قاضي په پریکړه شکمن کیږي. همدارنګه کله چې د څارنوالانو له لوري د یوې قضیې تحقیق او تعقیب ترسره کیږي نو له څو پروانو څخه تیریری چې د اشتباه او غلطې امکان پکې کم وي او تحقیق په ښه شکل سره ترسره کیږي، خو که چیرته قاضي هم پریکړه کوي او هم تحقیق ترسره کوي نو دا چې انسان ضعیف ده نو په تحقیق او پریکړه کې د اشتباه امکانات زیات وي.⁶⁹

د څارنوالي شتون د دعوی رسیدګي او د عدالت د تامین لپاره ډیر اړین ده. که چیرته څارنوالي شتون ونلري، نو دعوی رسیدګي به د ځنډ سره مخامخ وي، د عدالت تامین به په ښه شکل نه ترسره کیږي ځکه دعواوي د څو پروانو پر ځای د یوه پروا څخه تیریری او د اشتباه امکان پکې زیات وي، ډیر افراد به بې سرنوشته پاتې کیږي، او د هغوي د مجرمیت او عدم مجرمیت په اړه پریکړه ډیر په ځنډ سره صادریږي.⁷⁰

65. مصاحبه: امر محمد همایون عزیزي (۲۹ میزان ۱۴۰۱ ش، مخامخ)

66. مستعار نوم ایکس (۲ عقرب ۱۴۰۱ ش، مخامخ)

67. مصاحبه: مدافع وکیل منیر وهاج (۲۵ میزان ۱۴۰۱، واتس اپ)

68. مصاحبه: امر قاري عابد جلالی (۲۱ میزان ۱۴۰۱ ش، مخامخ).

69. مصاحبه: مدافع وکیل منیر وهاج (۲۵ میزان ۱۴۰۱، واتس اپ)

70. مصاحبه: څارنوال محمد یعقوب صاحبزی (۱۰ عقرب ۱۴۰۱ ش، واتس اپ)

دا چې د افغانستان اسلامي جمهوري دولت کې څارنوالان د ډير واک څخه برخمن وه، مادي او معنوي امتيازات ورته ورکول کيدل، چې د ملکي څارنوالانو په نسبت د نظامي څارنوالانو امتيازات زيات وه، خو لدې هر څه سره نظامي څارنوالانو خپله ايماني او وجداني دنده په سحي توگه نه ترسره کوله او په فساد او ظلم به اخته کيدل، چې د افغانستان اسلامي امارت هم دې ټکو ته په نظر کې نيولو سره د څارنوالۍ فعاليت متوقف کړی ده. خو بايد د نظامي او ملکي څارنوالانو ترمنځ توپير وکړل شي او حد اقل ملکي څارنوالانو ته د فعاليت کولو اجازه ورکړل شي ځکه هغوي د نظامي څارنوالانو په پرتله دندو ته ډير وفادار وه او په احسنه شکل سره خپلې دندې ترسره کولې. همدارنگه په څارنوالي کې او د څارنوالانو لخوا د فساد د مخنيوي لپاره ځانگړي قواعد رامنځته کړل شي، د فساد کولو لارې وتړل شي او د فساد مخنيوي مدیریت کړل شي.⁷¹

په اوسني وضعیت کې د افغانستان اسلامي امارت ته پکار ده چې د يو منظم پلان سره سم د څارنوالي ارگان د فعاليت اجازه ورکړي تر څو په محاکمو د کار حجم کم کړل شي تر څو د افغانستان اسلامي امارت قاضيانو له لوري دعوي ته رسيدگي په ټاکلي وخت سره ترسره شي، همدارنگه د تورنو افرادو د بې سرنوشتي مخنيوي وکړل شي. څارنوالي د يو دولت په اډانه کې ډير اړين ارگان ده چې هم د دولت له حقوقو د متهم په وړاندې او هم د متهم حقوق د دولت په وړاندې حمايه کوي. همدارنگه دعوي ته په ښه شکل سره د رسيدگي لپاره يواځيني لار د څارنوالي د ارگان شتون ده.⁷²

⁷¹ مصاحبه: څارنوال محمد يعقوب صاحبزی (۱۰ عقرب ۱۴۰۱ ش، واتس اپ)
⁷² مصاحبه: څارنوال مطيع الله عظيمي (۱۵ عقرب ۱۴۰۱ ش، مخامخ)

پایله

۱- څارنوالی یو تحقیقي ارگان ده چې د مظنون د خلاف تورن پانې، او د تورن خلاف صورت دعوي ترتیبوي او د جزایي دعوي په ټولو مراحلو کې د ټولني د نمایندې (مدعي العموم) په ډول د جرم د مرتکب په وړاندې د جنایي عدالت د غوره تامین په موخه دعوي مخ ته وړي.

۲- څارنوالي د یو دولت په اډانه کې ډیر اړین ارگان ده چې هم د دولت له حقوقو د متهم په وړاندې او هم د متهم حقوق د دولت په وړاندې حمایه کوي. همدارنگه دعوو ته په بڼه شکل سره د رسیدګي لپاره یواځیني لار د څارنوالي د ارگان شتون ده.

۳- د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې جزایي قضایاوو ته د رسیدګي لپاره مختلف محاکماتي سیستمونه شتون لري چې لږې څلور محاکماتي سیستمونو له جملې څخه د اسلام محاکماتي سیستم کې څارنوالي له ځانګړي رول څخه برخمنه ده.

۴- څارنوالي په اوسمهال کې (افغانستان اسلامي امارت دوهمه دوره) شتون لري، کاملاً له منځه نډه تللی خو عملاً فعالیت نلري، او اصلي لامل یې د تیرو څارنوالانو د پیسو په بدلې کې د بې ګناه اشخاصو تورن ثابتول، د بې وسه افرادو حقوق پایمالول، په شتمنو افرادو د دعوي د اقامې څخه ویره درلودل او د اسلامي امارت له غړو سره د انسانیت خلاف اعمال ترسره کول، ټول هغه لاملونه وه چې څارنوالي د یو بې عدالته ارگان په توګه معرفي کړه او هغه دنده یې چې په ټولنه کې عدالت تامین کول وه له پامه غورځولی وه، نو ځکه اسلامي امارت تر امر ثاني پورې څارنوالي فعالیت ځنډولی ده.

۵- په اوسني وضعیت کې د افغانستان اسلامي امارت ته باید ده چې د یو منظم پلان سره سم د څارنوالي ارگان د فعالیت اجازه ورکړي تر څو په محاکمو د کار حجم کم کړل شي او د قاضیانو له لوري دعوي ته رسیدګي په ټاکلي وخت سره ترسره شي، همدارنگه د تورنو افرادو د بې سرنوشتي مخنیوي وکړل شي. څارنوالي د یو دولت په اډانه کې ډیر اړین ارگان ده چې هم د دولت له حقوقو د متهم په وړاندې او هم د متهم حقوق د دولت په وړاندې حمایه کوي. همدارنگه دعوو ته په بڼه شکل سره د رسیدګي لپاره یواځیني لار د څارنوالي د ارگان شتون ده.

وړاندیزونه

- ۱-د افغانستان اسلامي امارت ته پکار ده چې د څارنوالي بیا ځلي فعالیت اجازه ورکړي تر څو دعوي ته رسیدګي په ټاکلي وخت سره ترسره شي او د افرادو د بی سرنوشتي مخنیوي وکړل شي.
- ۲- د افغانستان اسلامي امارت باید یو منظم پلان ترتیب کړي چې د افغانستان جمهوري دولت په څیر د نظامي څارنوالانو له لوري فساد ترسره نشي او بی گناه افراد مجازات نه کړل شي.
- ۳- څومره چې ژر کیدای شي په کابینه کې د څارنوالي موضوع مطرحه شي او د فعالیت اجازه ورکړل ځکه د عدالت د تامین لپاره د څارنوالي شتون ډیر اړین ده.
- ۴- څارنوالي ته عام او تام صلاحیت او استقلال ورکول تر څو چې د څارنوالي ارګان پیرته د کوم بل ارګان له فشار او مداخلې څخه خپلې دندې په مستقلة توګه پرمخ یوسي.
- ۵- د نظامي او ملکي څارنوالانو د فعالیت ترسره کولو او اسخدام کولو لپاره معلوم قواعدو او قانون وضع کړل شي، تر څو د څارنوالانو د فعالیتونو د بی نظامي څخه مخنیوي وشي.

مـاخذونه

1. القرآن الکریم.
2. اخلاق حقوقي در عمل (اخلاق و سلوک مسلکي). تمويل کننده: اداره حاکمیت قانون و مبارزه با مواد مخدر بین المللي، وزرات خارجه امريکا (INL) و تطبيق کننده، بنياد آسيا.
3. تمکين، تاج محمد (۱۳۹۹). خارنوالی او رول په جزايي دعوه کې، ننگرهار پوهنتون، حقوق پوهنځی، ماستري تيزس دفاع.
4. جويباري، رجب گلدوست (۱۳۹۱). کلیات آئين دادرسی کیفری، انتشارات جنگل جاودانه، چاپ دهم.
5. دانش، سرور (۱۳۹۴). حقوق اساسي افغانستان، کابل: انتشارات دانشگاه ابن سینا، چاپ سوم.
6. دانش، حفيظ الله (۱۴۰۰). د جزايي محاکماتو اصول، کابل، نوی مستقبل خپرنديويه ټولنه.
7. د افغانستان اساسي قانون (۱۳۶۶) هـ کال. رسمي جريده، ۱۵۶ گڼه.
8. د افغانستان اساسي قانون (۱۳۴۳) هـ کال، رسمي جريده.
9. د افغانستان اساسي قانون (۱۳۶۳) هـ کال، رسمي جريده.
10. د افغانستان اساسي قانون (۱۳۵۵) هـ کال. رسمي جريده.
11. د افغانستان اسلامي آمارت، (۱۴۱۹) هـ کال. ۱۰۹ گڼه فرمان، ۲ ماده، دويم بند.
12. د افغانستان اساسي قانون (۱۳۸۲). ۸۱۸ رسمي جريده، کابل دولتي مطبعه.
13. د افغانستان جزايي اجراتو قانون (۱۳۹۳). ۱۱۳۲ رسمي جريده.
14. د افغانستان د خارنوالي د واک او تشکيل قانون (۱۳۹۲). ۸۴۳ رسمي جريده.
15. رسولي، محمد اشرف (۱۳۹۷). اصول محاکمات جزايي، کابل، انتشارات سعيد.
16. صحيح المسلم، مسلم بن حجاج القشيري (۲۶۱ هـ ق). نشر آرام باغ کرانشي، کتاب البر باب الفضل الرفق.
17. عميد حسن (۱۳۸۵). فرهنگ عميد فارسي، موسسه انتشارات کبير، تهران ميدان استقلال.
18. نيازي، محمد مصطفی (۱۳۹۴) د اسلام قضايي نظام، ژباړه محمد قريب اديب اساس، قرطبه خپرونديويه ټولنه.
19. IL_F بنياد بين المللی حقوقي افغانستان (۱۳۹۷). مباحث عمومي وکالت دفاع برای کلينیک های حقوقي بنياد، ديپارتمنت تعليمات بين المللی حقوقي، کابل.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**